

POJEDNÁNÍ O VYCHOVÁNÍ DÍTEK,

které pro

Ladislava krále Uherského a Českého

napsal

Eneáš Sylvius (Pius II).

Z latinského jazyka přeložil

Jos. Šauer z Augenburgu,

c. kr. školní rada.

Z části otisk z »Vychovatele«.

V PRAZE.

KNIHTISKÁRNA DRUŽSTVA VLAST.

1906.

Předmluva.

Eneáš Sylvius, později papež *Pius II.*, narodil se 18. října 1405 ve vesničce Corsignano, která po něm přezvána Pienza. Pocházel ze starého, ale té doby schudlého šlechtického rodu *Piccolomini*. V 18. roce dostal se na vysoké školy v Sienně. Humanistické snahy vzbudil v něm právník Sozzini, kterýmžto snahám Eneáš Sylvius oddal se s nadšením. Ve směru tom dále na něho působil ve Florencii humanista Filelfi. Po přání rodičů věnoval se krátkou dobu studiu práv, zůstáváje při tom věren oblíbeným svým latinským básníkům a řečníkům.

R. 1431 přijal jej kardinál Capranica za sekretáře, a vzal ho s sebou k církevnímu sněmu basilejskému. Později přešel do služby jiných církevních knížat, a bylo mu konati cesty k různým panovnickým dvorům, mimo jiné též do Skotska, na kteréžto cestě bylo mu přestáti různá nebezpečí na zemi i na moři. Za bouře mořské učinil slib, putovati bos do chrámu P. Marie, kterémužto slibu dostál; ale přivodil si dnu, které co živ více nepozbyl.

Po návratu do Basileje stal se zapisovatelem sněmu a stejnou ochotu projevoval straně papežské i protipapežské. Když však papež Eugen IV dne 18. září 1347 rozpustil sněm basilejský, Eneáš připojil se k straně protipapežské, a byl pak i nějaký čas sekretářem protipapeže Felixe V. Za pobytu v Basileji r. 1439 byl též zachvácen morem, ale vyvázl.

Roku 1442 účastnil se posláni sněmu basilejského k říšskému sněmu do Frankfurtu. Při tom byl biskupem Sylvestrem z Chiemsce císaři Bedřichovi III. doporučen, kterýž jej vlastní rukou ověncil jako básníka. Když na to císař přijel do Basileje, »poeta« — tak Eneáš se nyní nazýval — připojil se k jeho družině a vstoupil jako sekretář do říšské kanceláře. Nebyla to naděje na skvělé postavení, jež k změně té ho přiměla, neboť o »necsnáziích dvorského života« (de curialis miseriis) častěji potom v dopisech se zmiňuje, ale byl rád, že vyvázl z proudů protipapežských.

R. 1445 poslán byl císařem jako vyslanec do Říma a smířil se s papežem Eugenem IV. »Chybil jsem,« tak pravil, »kdo by to chtěl popírati? Avšak chybil jsem s nenemnohými, ani s nemálo znamenitými muži. Následoval jsem kardinála Juliana, arcibiskupa palermského, Ludvíka Pontana, mužů, kteří v právech slyneli jako světla a jako učitelé pravdy. — Pravda, že ne hned, poznáv blud basilejských, spěchal jsem k tobě, jakož mnozí učinili; avšak obával jsem se, bych z bludu neupadl v blud jiný, jako kdo chtějí vyhnouti se Charybdě, upadají v Scyllu. Hledal jsem tedy svoji spásu u neutralných, abych ukvapeně

a bez uvážení z krajnosti nepřešel v krajnost jinou. — Nyní stojím před tebou a prosím za odpuštění, zhřešiv nevědomky.« — Papež odpustil.

Teprve v r. 41. roce svém Eneáš posvěcen na kněze (1446), a následujícího roku jmenován biskupem terstským, zůstal však i na dál u dvoru císařova, maje vikáře ke správě biskupství. Roku 1450 stal se biskupem v Sienně a císař povýšil jej do stavu říšských knížat. R. 1452 jmenoval jej papež svým vyslancem (nunciem) pro Čechy, Moravu a Slczsko, a brzy potom také pro Uhry. R. 1455 vrátil se biskup Eneáš do sídla svého biskupského, Sienny; hned rok na to jmenován kardinálem, konečně 16. srpna 1458 zvolen papežem, a dal si jméno *Pius II.*

Jako papež vedl život bezúhonný, což nelze říci o jeho životě před vysvěcením na kněžství. Také neschvaloval svůj protipapežský směr na sněmě kostnickém. Obé jest předmětem jeho tak zvaných *retraktací* (bully, zaslané rektorovi a universitě kolínské) a vrcholí ve výroku: »*Aeneam rejicite, Pium recipite.*«

Působení jeho mnohonásob dotýká se naší vlasti. Jsa ještě ve službách Bedřicha III., účastnil se jednání sněmu v Benešově (1451) o vydání Čechům mladistvého krále Ladislava, přimlouvaje se, aby ještě něco málo posečkali, až by došel let dospělých. Později jako papež usiloval o to, by král Jiří Poděbradský přiměl Čechy, by přijímali pouze pod jednou způsobou. Ale snaha jeho byla marná.*)

Již od doby, kdy Cařihrad padl do rukou Turků (1453), považoval Eneáš Sylvius za životní svůj úkol, vši silou o to se zasazovati, by úhlavní nepřítel křesťanstva zpět byl zatlačen. Již na sněmech v Řezně (1454), Frankfurtě (1454) a v Novém Městě (1455) pozvedal výmluvného hlasu svého. by ukázal na nebezpečí, hrozící od Turků; avšak sobectví a svárlihost knížat německých nedopřály sluchu nadšeným jeho slovům. Jako papež pracoval v tom směru znova. Po mnohých prosbách a hrozbách podařilo se mu zříditi sjezd knížat v městě Mantua (1459), ale i tu narazil na velikou netečnost. Konečně sám postavil se v čelo křížáckého tažení proti Turkům, ale na cestě zemřel (v Ankoně 14. srpna 1464).

Eneáš Sylvius byl *spisovatelem* velice plodným. Žádný téměř obor lidského vědění nebyl mu cizí. Ale proto také jeho vědomosti nemohly tou měrou býti hluboké, jako byly rozsáhlé. Při všem, co psal, jeví se zvláště býti humanistou, vynikaje ozdobnou a uhlazenou latinou. Sloh jeho vyznačuje se průhledností; praví sám o sobě: »Chtěl bych raději nápodobiti Nasonovu (Ovidovu) a Maronovu (Vergiliovu) učenou nedbalost nežli Aristotelovu temnou pečlivost.«

Jakkoli v mladších letech mnoho básněmi se zabýval, sám také básnil, a po ověnění vavřínem rukou císaře Bedřicha III. »*poetou*« se nazýval: zachovalo se po něm nemnoho básní; ale ty všecky svědčí o klassicky vzdělaném humanistovi. Větší slávu nežli básněmi Eneáš Sylvius zachoval si u potomstva svými *řečmi*. Byltě nadaným řečníkem, v čemž mu klassické vzdělání přišlo nemálo vhod. Ve vydání jeho řečí z r. 1755 jest 20 z doby, než byl papežem, 34 z doby jeho pontifikatu.

Se zálibou zabýval se Eneáš Sylvius *zeměpisem* a *dějiny*, k čemuž nemálo přispěly jeho cesty a pobyt mnohaletý v různých zemích. Sem náležejí jeho spisy: *Cosmographia* (napsal Evropu a Asii), *Historia Bohemica*, *De concilio Basiliensi*, *De viris illustribus*, *Historia Friderici III.*, *Historia de Ratisponensi dieta* a j. Pro nás Čechy zvláště důležitá jest »*Historia Bohemica*«, sepsaná r. 1458 v lázních viderbských a věnovaná

*) Již na sněmě benešovském rozmlouval Eneáš s králem Jiřím o těchto věcech, kteroužto rozmluvu v překladě uvádí Fr. Palacký. (Dějiny národa Českého. IV., 1., 235.—245.)

Alfonsovi, králi aragonskému a neapolskému. Byla několikrát do češtiny přeložena, mimo jiné též Danielem Adamem z Veleslavína.

Četné jsou jeho *dopisy* (přes 400), které namnoze též se vyznačují vybroušeným slohem.

Všecky spisy Eneáše Sylvia souborně posud vydány nebyly. Vydání basilejská (Opera omnia 1546 a 1571) nejsou úplná. Jednotlivé z jeho spisů vydány o sobě a několikrát. Spisy posud netištěné vydány v Římě 1883 (Aeneae Sylvii Piccolomini Senensis Opera inedita — Jos. Gugnoni.)

Pojednání o vychování dítěte jest psáno nedospělému králi českému a uherskému Ladislavovi. Do té doby jest to ojedinělý případ v dějinách vychovatelství, kdy spisovatel předkládá chovanci rady a pokyny, jak by jeho učitelé jej měli vychovávat. Nelze popřít, že to způsob v některém případě dosti choulostivý, jako na př. kde jmenují se spisy, před kterými jej učitelé mají varovati; neboť chovanec již tím, že ve spisu jsou jmenovány, jest na ně upozorněn.

A Eneáš Sylvius dlel tehdy při dvoře císaře Fridricha III., kde též král Ladislav byl vychováván. Jako příčinu sepsání toho díla sám udává, že totiž byl k tomu vybídnut vychovatelem Ladislavovým, Kašparem Wendelem. A že na všech stranách s velikými nadějemi pohlíženo na budoucí vládu ušlechtilého Ladislava, nebylo tudíž třeba velikého pobízení k sepsání toho díla, ana se tím Eneášovi nabízela vhodná příležitost, pracovati na místě převelice důležitém pro šíření oblíbeného humanismu.

Celé dílo mělo dle slov Eneášových skládati se ze čtyř částí: pro hochy, jinochy, muže a starce. Tento původní plán zajisté byl příčinou, že spisovatel přímo k Ladislavovi se obrací, neboť v dalších třech dílech, na které však již nedošlo, nebyl by mohl jinak si vésti.

Spis ten neobsahuje celou nauku vychovatelskou a nejedná o vychovávání vůbec, nýbrž má zření výhradně k osobě budoucího krále. Nicméně jsou jeho vychovatelské pokyny a důvody nemálo zajímavé. Ovšem že ta část, která jedná o gramatice, je příliš podrobná, a spíše by zajímala filologa nežli paedagoga.

Poučky vychovatelské, s nimiž se tu setkáváme, jsou namnoze vyňaty ze spisů klassických, tudíž nejsou nové; ale způsob, jímž se předvádějí, je původní. Povšimnutí zasluhuje, že spisovatel hájí zásadu: »Vyučuj a vychovávej *všestranně!*« jakoby náležel k paedagogům novějším.*)

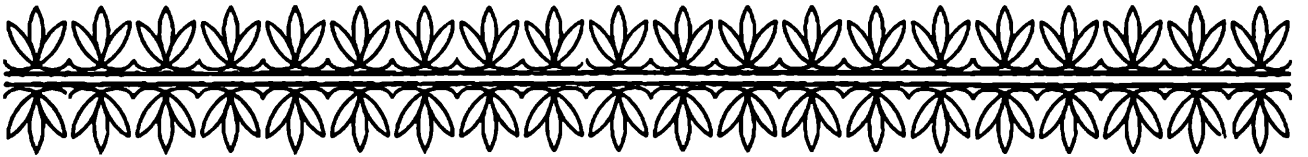
Bylo-li vychovatelských pokynů Eneášových při vychovávání Ladislavově dbáno, nelze říci, ježto král Ladislav v mladistvém věku zemřel.

Český překlad. z něhož tu uveřejňujeme, vzdělán dle spisu: »Aeneae Sylvii Opera omnia. Basileae 1546.« Při tom hleděno k tomu, by nejen obsah správně byl podán, nýbrž také, pokud by nebylo na újmu jazyku českému, aby překlad věrně přiléhal k znění původnímu.

Na konec budtež vřelé díky panu c. k. škol. radovi Dru. M. Kovářovi za ochotné prohlédnutí spisu a za metrický překlad uvedených míst z klassiků, zvláště však za šťastné rozřešení několika záhadných míst, vzniklých velmi hrubými chybami tiskovými v původním textu. *)

*) Viz: »Zdali hoch má hvězdářství býti vyučován?«

*) Německý překladatel (Viz: Aeneas Sylvius Traktat über die Erziehung der Kinder. — P. Galliker, Professor. Freiburg im Breisgau. Herder. 1889), nevěda si s nimi rady, z části místa ta prostě vynechal, z části uvedl jako nepřeložitelná.

Nejjasnějšímu knížeti pánu Ladislavovi, uherskému a českému králi a mocnému vévodovi rakouskému, pánu svému. Eneáš biskup terstský, S. P. D. »Jestliže komu nezbytno, usilovati o ctnost a zcela se věnovati dobrým skutkům, nikdo rozumný nebude popírati, že toho třeba tobě, slavný králi Ladislave! Jakmile překročíš léta poručenská, jest tobě očekávati vládu velikých říši a rozsáhlých statků, jimž nemohl bys dlouho panovati, leč při dokonalé obezřelosti. Říše poslušny jsou ctnosti, a bouří se proti neřestem. Jako druhdy Řím nesnášel nečinnosti císařovy, tak nyní v ošklivosti jest netečnost krále uherského. Není nikomu třeba více moudrosti, nežli panovníkovi, aby jiným dobře vládl. A kdežto bloudící škodí sobě samému, král nemoudrý hubí sebe i lid. Moudrému vše se podaří, neboť praví věčná Moudrost: »Skrze mne králové kralují, a ustanovitelé zákona spravedlivé věci nařizují.« (Přisl. 8. 15.) Ty tedy již v mládí svém, a zvláště až vzrosteš, dej se nejlepšími návody poučovati. K čemuž nechť tebe též povzbuzují příklady praotců tvých, kteří s největší chválou vládli římské říši, předků to otcovských i mateřských, i toho, jenž tebe zplodil, svaté a nehynoucí paměti otce Albrechta, jimiž povrhovati bylo by prahanebné. Kdo nabude vlády po předcích, zajisté slušno, by nabyt také jejich ctností. Nastoupě v jejich vznešenosti, pečuj, bys podobně ve mravech stal se jejich nástupcem! Vznešenost, svatými oděná mravy, dochází chvály. Nic není vznešené, co je neřestné. Kdož pak by toho nazval šlechtným, kdo nehoden jsa rodu šlechtického, vyniká slavným toliko jménem? Zajisté jako nikdo nepřipočte k ušlechtilým nemá zvířata, třeba pocházela z plemene vyhlášeného, leda jsou-li statná: tak lidi nelze právem nazvati šlechtnými, leč jen tehdáž, když by se vlastní ctností doporučovali. »Hanebné jest,« jak Juvenal praví, »o cizí pověst se opírati, aby se nesřítla střecha, jejíž sloupy podlomeny.«

Avšak k získání ctnosti snahy vědecké značnou poskytují pomoc, aniž hodi se komu vznešené učení více než králi. Čemuž rozuměje, jistý římský císař v listě králi franckému zasláném, s nímž tehdy byl ve svazku přátelském, snažně domlouval, by pečoval o to, aby jeho dítky ve vědách byly vzdělány; neboť nevzdělaný král není prý nic jiného, nežli korunovaný osel. Aniž bych byl slyšel, že římsští vládcové v době, kdy republika kvetla, byli nevzdělaní, nýbrž doma i v poli, v senátě a ve vojště panovaly vědy; a jest vůbec známo, že se zanedbáváním věd ctnosti vesměs ochably; neboť vojenské moci tím ochromena ruka, a samé vládě jakoby kořen přefat. Sokrates zajisté (jak Boethius tvrdí) šťastným pokládá stát, jehož vládci by usilovali o moudrost. Ti totiž pouze jsou dokonalí, kdo občanské povinnosti snaží se spojití s filosofií, sobě dvojí zajišťující prospěch. Neboť i život těch, kdo obecnému slouží dobru a plný zachovávají

klid, nižádnými nejsouce zmítáni vlnami, řídí se snahou moudrosti. Knížatům tudíž a těm, kdo určení jsou k vládě, jest snažiti se ze všech sil, aby i veřejné plnili povinnosti i filosofii si osvojili, pokud by na ten čas vidělo se prospěšným. Tak zajisté Perikles zabýval se záležitostmi občanskými, tak Archita Tarentský, tak Dion Syrakusský, tak Theban Epaminondas, z nichž dva dle svědectví Plutarchova byli žáky Platonovými. Přejdu naše Scipiony, Fabie, Catony, Marcelly, Caesary. jejichž sláva a učenost byla nade všecku chválu povýšena. Na ten tedy způsob bychom si přáli, až tobě přijde čas, nastoupiti vládu, aby velikými nehodami zesláblé Uhry, jakož i hroznými bludy zpusťšené Čechy pod tvým žezlem si oddechly a v dřívější se zaskvěly slávě. Čehož bez pochyby se nám dostane, jestliže očekávání, kteréž o sobě v nás vzbuzuješ, skutkem se stane. Neboť naděje, již v tebe skládáme, na nás vane jako libá vůně z plného pole, jemuž Pán požehnal.

Neklamným jest znakem budoucí ušlechtilosti, že hanebnostem nepropůjčuješ ni zraku ni sluchu. Nemáš zalíbení v rozpustilých soudruzích. Mravným příběhům nasloucháš s celou dychtivostí, a žádaje si býti lepším, dbáš napomenutí učitelova. Tak nám o tobě vyprávěl ten, jenž tě vyučuje a tě opatruje, a nade vše tebe miluje, muž jak učený tak šlechetný, Kašpar,¹⁾ jehož pobídnutím k sepsání pro tebe spisku tohoto jsme přistoupili. Neboť prosil nás velmi snažně, bychom něco vhodného a stručného napsali k poučení a vzdělání tvému. Přáli bychom si, aby úkol ten na jiného byl vložen, který by krásnější a lepší věc nežli my dovedl podati. Však také pro tebe nehodí se věc prostřední; a my nedovedeme poskytnouti něco neobyčejného. Ale ani poslušnosti tvé, ani dobré vůle jeho nesluší nám nedbati, abychom buď vznešenosti tvé neb jeho lásce odporovali. Nyní zvláště, ježto Spasitele našeho narození slavíme, kdy jest zvykem věřících křesťanů, navzájem si dary posílati: zajisté slušno v tu dobu jakýmsi tebe dárkem obmysliti. Než co může naše chudoba tobě poskytnouti? Nám nelze s rybářem²⁾ říci: »Vstaň a choď!«, ježto ani toho nejsme hodni, aniž, Bohu díky, tobě takové pomoci jest potřebí. Však zlata a stříbra nemám. Čím tedy jiným nám tebe lze obdařiti, nežli čeho tobě prosbami učitelovými želáme: Jsou nad zlato a stříbro pravidla ctnosti; kdo by nad ně cenil koně, roucha a klenoty, sám koni nebo kameni jest podobnější, nežli muži moudrému. Z té tedy příčiny stručné to dílko službě tvé jsme zasvětili, jež tobě darem přinášíme o slavnosti narození Páně, ustanovené, aby církev každého roku nám je před oči stavěla. Nevím, kterak dílo pod rukama rostlo. Vyhýbajíce se nejasnosti, nemohli jsme dbáti stručnosti. Však zachována míra, neprovinivši se ani unavující rozvláčností, ani temnou stručností. Skrovný dar z chudého domu dobrotivě přijmi a jím za vděk vezmi; skrovným co do ceny, ne co do užitku jej shledáš. V této pak knížce, již ve čtyři části jsme rozdělili, Výsosti tvé ukazujeme: která studia týkají se královského hocha, která jinocha, která muže a která starce, což z věhlasných spisovatelů jsme vyňali. Doufáme zajisté, že všech těchto věků se nejen dožiješ, ale také je přežiješ; což abys k blažené mu a dobrému konci řídil, hled, pokud by se nedostávalo našemu spisu (nebude toho zajisté málo), z jiných čerpati pramenů. Buď zdráv!«

O přirozeném utipu chlapčím a že přirozenost sama jest slepa bez učení.
Všem chlapcům, kteří mají vedeni býti na vrchol ctnosti, jest především třeba

1) Kašpar Wendel. — 2) sv. Petrem.

přirozenosti dobré a k učení chápavé. Tu propůjčiti není ani v moci tvé ani lidské; jest to jediné dar Boží a nebeské dobro. Zřídka se nalezne, kdo by přirozeně byl neučelivý. »Jako se rodí ptáci k letu, koně k běhu, k prudkosti,« praví Quintilian, »tak člověku vlastní jest činnost mysli a snaživost. Přirozeně tupých a neučelivých bývá méně, nežli nepřirozených těl a neobyčejných zrůd. A třeba že druh druhu předčí vtípem, přece nikdo se nenalezne, kdo by přičiněním nějakého cíle se nedodělal.

Avšak slyšeli jsme, že přirozenost tvá jest zdařilá a učelivá; zbývá jenom, abys učení a cvičení se chopil. Neboť jako bez učení přirozenost jest slepá, tak bez přirozené schopnosti učení se nedaří; obé malou má cenu, odejmeš-li cvičení, ale všecky tři dokonalý dají obraz. Přistup tedy za pomoci Boží a seznaje pravidla učení, chop se cvičení ve ctnosti!

Že chlapce zvláště ve dvojm vzdělávati třeba jest. Dvě jest u hochů vzdělávati: tělo a duši. Z předu o tom, jak pečovati o tělo; neboť v životě mateřském napřed tělíčko se tvoří, potom duše se vlévá. K tomu pak připojíme o vzdělání ducha. Časem pojednávati budeme o obém zároveň.

Někteří mají za to, že výchov v obojm směru počíti má od malička, od nejútlejšího věku. Však doba ta již u tebe minula (kéž ne bez prospěchu), k zralejšímu věku jest ti spěchati. Posud jsi chlapcem; dbej příkazů, které ti dáváme jako chlapci!

Když k tobě mluvím, tebe napomínaje, mluvím zároveň ke všem tvým učitelům, kteří mají o tebe péči. Nechať si připomenou, co Trajanovi císaři píše Plutarch, který ve známé rozpravě tvrdí, že chyby žáků jest zpět uváděti na učitele; nechybělo zajisté těch, kdo zvrhlou povahu Neronovu připisovali Senekovi. Sokrates prý, vida špatně vychovaného chlapce dobrých schopností, zbil jeho vychovatele. Diogenes Babylonský¹⁾ vypravuje, že Leonidas, učitel Alexandrův, vštípil svému žákovi jakési nepravosti, které statnému a mocnému již panovníku zůstaly od počátečního vychování. Nemoudří tedy a mysli pošetilí jsou, kdo péči o syny své bez jakéhokoli výběru komukoli svěřují.

Především chtěl bych, aby učitelé byli vzděláni, nebo aspoň aby věděli, že nejsou vzděláni. Nic není horšího nežli takoví lidé, kteří něco málo nad první počátky literní postoupivše, liché své — dle slov Quintilianových — přesvědčení o vědomostech na odiv staví. Právem tedy Filip Makedonský se ustanovil na tom, aby první počátky literní synu jeho Alexandrovi vštípil Aristoteles, největší toho věku filosof. Nevím, kterým pochybením se stalo, že místo postoupil Leonidovi. Právem také Peleus péči o Achilla svěřil Foenikovi, by jemu v učení byl vůdcem a mistrem. Avšak jest třeba, aby život učitelů nebyl poskvrněn neřestmi; jest třeba bezvadných mravův, nejlepší to důkaz, že nemají chyb, které zakazují. Jsouce přísní, nebudtež nevlidní; v obcování nebudte příliš rozpustilí, byste právem nebyli nenáviděni neb opovrhováni. Jejich řeč budiž vždy počestná, abys od nich nenavykl chybám, jimž potom bylo by odvykati, z nichž vyzouti se jest velice nesnadno, ježto odučovati těžší jest, nežli učiti. Pročež prý Timotheus, proslulý hrou na flétnu, od těch, které jiný již učil, obyčejně dvojnásobný žádal plat, nežli když přijímal žáky zcela neučené.

¹⁾ Také Stobik zvaný, asi 220 před Kr. přišel do Říma. Byl první, jenž Římany seznámil s filosofií řeckou.

Tys zajisté opatřen co nejlépe, ježto pro tebe zvoleni výteční učitelé; přidržíš-li se jejich příkazů, bude ti lze dosíci pověsti výborného muže a výtečného krále. Jejich povinností jest, aby, jako rolník své strůmky hradí plotem, tebe ohradili souhlasnými chvalitebného života pravidly a napomináními, aby odtud klíčily nejzdravější mravů zárodky; neboť počestnosti zdroj a kořen jest zákonitá kázeň. Tebe však mají vésti napomináními, nikoli ranami; třeba by žáky bítí se připouštělo a ani Chrysippus¹⁾ je nezamítá, a Juvenal dí: »Metly se obával již velký Achilles, zpívaje na horách vlasti«; větší však u mne váhu mají Quintilian a Plutarch, ani praví, že k počestným zaměstnáním hochy vésti jest nikoli ranami a bitím, nýbrž napomináním a rozumným předkládáním. Rány sluší otrokům, nikoliv dětem. Hochům šlechtickým a zvláště královským větší prospěch přinese předků chvála nebo hana, nežli rány. Ona ku ctnosti povzbudí, tato od neřesti zadrží; v obojím však třeba míry, by něčeho nebylo příliš. Neboť hoši nemírně velebení nadýmají se, příliš však a nespravedlivě trápení ochabují a pozbývají myslí. Ranami vzniká nenávist, kteráž trvá i do mužského věku. Chceme-li se však přiučtí, nic se tomu více nepříčí, nežli nenáviděti učitele: kteréž ty, chceš-li dobře jednati, neméně budeš milovati, nežli samotné vědy, a za rodiče budeš je považovati ne sice těla, nýbrž ducha tvého. Mnoho prospívá takové snaze zbožnost. Slyš opět Juvenala:²⁾

Stinu dědů Bůh lehkou dej země tíhu a mírnou, v rov falek vaň vůně libá jim, máj jara věčný, kdož jako otce i matku ty ctí, již nauku ctností vštípili jim.

Kterak pečovati o tělo a jak živiti hochy. O učitelích dosti řečeno. Nyní chceme ukázati, kterak by jim náleželo pečovati o tělo tvé. Který návyk tělo chlapecké přijme, týž nadál zachovati hledíš. Jest se tedy stříci, by vyživující tělo, příliš je nerozmazlovali, by spánku více, nežli třeba, nebo odpočinku nepovolováno. Takové vychování, jež nazýváme mazlením, ochromuje veškery síly i ducha i těla. Jest se stříci měkkého peří prachového; hedvábí nositi na holém těle nechválím; někdy užije-li se hrubého plátna lněného, údy stanou se otužilejší a práci snadněji snesou. A poněvadž jsi postavy sličné a hoden třímati žezlo, jest se přičiniti, aby posuňky s podobou souhlasily, by rysy obličeje byly pravidelné, ústa nekřiv, jazykem nemlaskej, neřesti opilství se nepropůjčuj, otrockou podllzavost nenapodobuj, obličej nadrž vzhůru, ne oči k zemi sklopené, šíjí na žádnou stranu skloněnou, ne ruce po způsobu selském, ne neslušný v stání, ne směšný v sezení. Víčky zbytečně nemrkej, paže drž nenuceně, při chůzi nohy ne po selsku. Nic nemůže se líbiti, co se nesluší. Znal to Filip, Alexandrův otec, který, když mnohé ve válce zajaté prodával, maje sukni vyhrnutu, seděl ne právě slušně. A jeden z těch, kteří prodáváni byli, zvolal: »Odpusť mi, Filipe, neboť po otci jsem s tebou v přátelství.« Na otázku, odkud by člověk ten jemu byl přítelem, přistoupiv k Filipovi blíž, tichým hlasem pravil »Poněkud doleji spusť svůj svrchní oděv, tak totiž nevhodně sedíš!« »Tohoto,« odpověděl Filip, »propusťte; neboť bylo mne tajno, že by byl dobrodincem a přítelem mým.«

V pohybu a ve všelikém držení těla tudíž zachovávatí jest slušnost. Ve věci té Řekové byli tak pečliví, že o držení těla sepsali zákon, ježž jmenovali cheiro-

¹⁾ 280—208 před Kr. Přišel do Athén a vstoupil do školy stoické, kdež po učiteli svém Kleanthovi nastoupil stolicí učitelskou.

²⁾ Juven. Sat. VII. 207—210. Přeložil Dr. M. Kovář.

nomia. Sokrates jej schvaloval, Platon do oddílu o činech občanských vložil, Chrysippus v předpisech o vychovávání dítek ho neopominul.

Jsou také jakási tělesná cvičení, jichž by nebylo opomíjeti, nýbrž ve věci té učitelů slyšeti, aby, pokud třeba, jimi se zabýval, čímž by získáno bylo ušlechtilé držení a síla těla. Dobré složení těla chlapeckého dobré též klade základy pro stáří.

Ježto králi náleží často se účastniti bitev, sluší chlapci, jemuž jest jednou vesla vlády řídit, cvičiti se ve vojenských zápasech. Povaha těla, vychovaného ve stínu, nehodí se pro válku. Vyhublý však a válce zvyklý vojin v boji poráží surové zápasníky i spořádané šiky válečné. Nebude tedy od místa, v mladosti cvičti tebe, jemuž často bude bojovati proti Turkům, luk napínati, prakem metati, točiti, šípem mířiti, kopí vrhati, na koně sedati, skákati, na koni jezdit, honeb se účastniti, vycvičiti se v plavbě. Není hanebno učiti se něčemu, co dovoleno počestně činiti. Slyš, co Vergilius vypravuje o chlapcích italských

•Ze kolébky hned porozence nosíme zrovna k řekám, a vlnou je tužíme i ve mrazu litém; bedliví honby naši zde chlapci tlukou se po hájích, hřebce krotit jim hrou, jakož i z luku pouštěti šípky.•¹⁾

Ostatně bych hochovi nezakazoval hry, jež nejsou nemravné. Hrátí v míč se sobě rovnými, k čemuž tobě Jan Hinderbach,²⁾ muž učený, návod sepsal, i schvaluji i za dobré uznávám. Jest obruč, jsou i jiné chlapecké hry, na nichž není nic hanebného, jež by tobě někdy učitelé měli povolit, aby vedle práce byl oddech, a radostivost se budila. Netřeba vždy se zabývati vědami a opravdovými věcmi, aniž jest nemírných prací hochům ukládati, jimiž, jsouce vysílení, by klesali, anebo, těžkým břemenem jsouce zemdleni, s myslí méně lahodnou k učení se měli. Vždyť rostliny se daří při skrovném zalévání, přílišným zaléváním hynou. Třeba věděti, že život náš jest děliti ve dvě části, v práci a odpočinek. Tak bdění, spaní; mír, válka; léto, zima; dni všední a sváteční. Kořením práce jest oddech. Tudiž není dobře ani přílišně prací na se bráti, ani prázdně příliš dopřávati. Neboť nepřátelé věd dle výroku Platonova jsou námahy a sny.

Kterého pokrmu a nápoje mohou chlapci užiti. Jaká by měla býti tělesná cvičení chlapců, kteří čekají na úřad panovnícký, kteraké hry, již znáš. Nyní o potravě a nápoji promluvíme.

Skromná a odměřená potrava, jak Hieronymus Rustikovi píše, i tělu i duši jest prospěšna. Budiž tedy se přidržováno pravidla, by tolik a takových požíval pokrmů, jimiž by tělo nebylo obtíženo, aniž volnost ducha byla utlačována. A jako se jest stříci pokrmů nesnadno stravitelných, jest také hleděti k tomu, abys ne navyknul pouze jídlům lahodným a jídla obyčejná si znechutil. Nelze stále býti v městech; budeš někdy v táborech, v lesích, na pustých místech, kde bude třeba, spokojiti se s hrubší stravou. Hoch budiž tak živen, aby, bude-li toho čas vyžadovati, hovězí maso si neošklivil. Mimo to stačí budoucímu válečníku strojiti hody, ne které tělo choulostivým, nýbrž které je silným činí. Jestliže kdo mimo to se živí hrozinkami, mandlemi, sladkými lahůdkami, drobnými ptáčky, kozlaty, úhoříčky a vždy používá jen stolu vybranějšího u kterého pak stolu bude moci se pozdraviti a zotaviti, počne-li stonati?

¹⁾ Verg. Aen. 9, 603 a. d. (v překladě K. Vinařického).

²⁾ Byl nejznamenitější žák En. Sylvia a stal se posléze biskupem tridentským.

O nestřídmosti v jídle v některých zemích. Dotknu se nyní něčeho, co některým z tvých poddaných nebude vhod. Který pak Rakušan neb Uher anebo Čech rád by slyšel mluvit o prostotě stolu? Nebývá-liž v těchto zemích namnoze rozkošnictví v jídle vychvalováno a nádherný stůl oslavován? Co lidem více se líbí a více se vychvaluje, nežli četná jídla při bohatých hodech? »Ten je vznešený,« říkají, »ten slavný, tomu bylo by rozkoš sloužiti,« jehož kuchyně vždycky voní, vždy je tučná, jehož chuti nepřekáží žádná cena, který nákladně hoduje, a vzácných a z daleka opatřených užívá jídel, jehož zásobárny oplývají jidly a jsou otevřeny všem. Tak herci mluvívají, tak příživníci a šaškové, jejichž péče o život záleží jedině v ukojování chuti, a kteří Sardanapala následující v nenasytnosti, jeřábí krk raději by měli, nežli svůj. Však chlapec vynikajícího rodu varovati by se měl, čeho vůbec se jest varovati moudrému, totiž okázalého života, dbáti lidských řečí, naproti tomu však zdravý rozum vůdcem míti jako ve všem, tak i ve správě života. Lichých povídaček bylo by nedbati, lichotníků se stříci. Není si přáteli chvály, jež vychází z úst pošetilých. Věhlasný tvůj strýc, císař Fridrich, který nyní v říši vládu drží, jako moudrým tak i střídým se prokazuje, ani vínem ani jídlem se nepřesycuje, střídě snídá, střídě obědvá, nedbaje, co o něm pijani řeknou; dbá totiž moudrých, nepachtě se po chvále opilců.

Však nechtějme se více šířiti. K čemuž pak takové jídel množství, jež rozmanitostí masa a rozkošnou chutí hodovníky jakoby zajaté drží? Nevznikají-li nemoci z přesycenosti? Což jich jest, kteří rozkošnictví hrdla učinivše zadost, jsou nuceni snášeti obtíže dávení, aby, co hanebně do sebe vpravili, hanebněji vydali! Sluhové tvoji, budou-li moudří, budou tobě předkládati ne mnohá jídla; nechtěj sám předpisovati jejich počet; kdo tebe vedou, necht' mají zření i na zdraví i silu i vznešenost i čas i místo. Z panovníků Julius Caesar, vyjma slavnostní hostiny, třemi jidly se uspokojoval. Císař Augustus, na nejvyšším vrcholu hodnosti, spokojil se chlebem druhé jakosti a rybičkami, jsa při tom vesel.

Řekne snad někdo: Což Nero, co Caligula, co Vitellius? Zdali nehověli nemírnému rozkošnictví? Nechtějme se nakaziti, ježto sluší napodobiti nejlepších ne nejhorších, a slavných ne nechvalných. Opět se namítne: Jinak jest zaříditi stůl v Itálii, kde horko zahání hlad, jinak v Němcích, kde mráz budí chuť k jídlu. Aniž toho popíráme. Však nezakazujeme hojně jísti, když hladový žaludek kručí, ale aby nepožíval rozmanitých a skvostných jídel. Chceme ti také připamatovat, slovo »host« (conviva). Jako Řekové tak i naši předkové nezařizovali pitky a hody, aby snad vínu a jídlu k vůli se scházeli, nýbrž aby »pospolu žili« (convivere = spolužití). Mimo to Sokrates říkal, že někteří proto chtějí žiti, by jedli a pili, on však že proto i jí i pije, aby žil. Kdo se tedy dle toho omezí, ten zajisté nebude míti velkých výloh na hody; neboť přirozenost se spokojuje s nemnohými a nejskrovnějšími věcmi. Aristoteles, muž věhlasný a slavný, když jedná o smyslné žádosti chuti a citu, totiž pokrmu a pudu pohlavním, jež od oněch smyslů pocházejí, tvrdí, že rozkoše ty jsou společny lidem a zvířatům, dokládaje, že náleží do počtu hovad a divoké zvěře, kdokoli jest oddán těmto náruživostem. Ostatní radosti, z jiných věcí pocházející, toliko člověku jsou vlastní, jakož u Macrobia v Saturnaliích¹⁾ Eustathius tvrdí: Kdož pak, maje aspoň jiskru lidského studu, by si přál vyhledávati a užívati těchto dvojích rozkoší, jež společně má

¹⁾ Aurelius Macrobius, učený Říman z první polovice 5. století. Spis »Saturnaliium conviviorum libri septem« skládal pro svého syna Eustathia.

s oslem a sviní! Však o smilstvu spíše jinochům nežli hochům náleží připomenutí učiniti.

Mimochoodem, když káráme veliké náklady na hody, přichází na mysl řeč Catonova, který, zvědév o marnotratnosti a nemírných nákladech římského lidu, pravil: »Jak nesnadno jest řečniti břichu, ježto nemá žádných uší!«

Aby hoši nebyli v pití nestřídmi, a že nesluší jim vína si žádati. Ježto náruživá chut mnohé ovládá ne méně v pití nežli v jídle, jest se tobě střici, bys ani po mnohém ani po nejlepším pití nebažil a všelikého opilství se varoval. Budiž piti střídme, nejen aby mysl nebyla těžká, nýbrž aby jenom žízeň byla uhašena. Mnoho vlhkosti jest v hoších, mléka a krve jsou plni, a žídka cítí žízeň. Nic hanebnějšího nad chlapce, žádostivého vína. Pití vína, jak Valerius praví, římským paním bylo jindy neznámo. K čemu chlapcům? Či chceme mysliti chlapčím navykati rozkošnictví, nebo nemíšeným vínem probouzející se vtip ujařmiti? Jakkoli zvykáš po způsobu Němců v nádobě mísiti víno s vodou, já bych však žádným způsobem nesouhlasil, aby šurnivé víno, leda vodou zeslabené, hochům na stůl bylo stavěno. Vyprávěno mi o jistém vznešeném Čechovi, který své dítky od útlého věku, ba již od samé kolébky vínu Malvazskému a Revolskému velkými a častými doušky navykal. Tak totiž říkával: »Až jednou budou muži a mnoho budou pítí, víno sebe silnější je neopojí.« Tak asi krměn byl Kyros mladší, který napomínal Lakedaimonských, by s ním ve spolek vstoupili; ježto prý má mysl mnohem rozvážlivější, nežli bratr, poněvadž i více vína pije nežli on a lépe snese. — Pošetilá a lichá to opatrnost, abys někdy nebyl opilý, vždycky býti opilým! Neopijí se, kdo tak byli vychováni, byť sebe více pili, ale za to pošetilé a náruživé pijáctví se jich přidržuje. Nebývá u rich paměti, ani bystrého vtipu, ani touhy po užitečném umění, ani snahy po cti a slavě. Však, aby nám nebylo se potýkati s obludami takového druhu, — mezi lidmi je počítati pokládali bychom za zločin, — přejdeme k Platonovi a slyšme, kterého mínění tento osvěcený muž o pití vína se drží. Po jeho moudrém soudě ne vůbec pití vína, nýbrž mírné a slušné požití po přestávkách občerstvuje a posiluje ducha, vedouc k povinné střídmosti. Také nemíní, aby od pití vína úplně bylo upuštěno, poněvadž nikdo by se nestal zcela zdržlivým a náležitě střídým, kdyby jeho život nebyl zkušen mezi nebezpečími neřestí a svůdných rozkoší. Komu radosti a zábavy hodů vůbec jsou neznámy, kdo naprosto na nich neměl podílu, a jestliže by ho snad k užití těchto rozkoší buď vlastní vůle přiměla, buď náhoda přivedla, buď nezbytnost donutila: brzy by byl oblouzen a zaujat, tak že ani rozum ani srdce by nemohly odporovati.

Jest tedy hocha chrániti před zlobou vína, ne aby se ho vystříhal úplně, jako Egyptané činí, ani se jím nalil až do plna hrdla, jako Čechům se líbí, nýbrž aby silou ducha a stálou bdělostí a návykem mírného požívání vznikla zdržlivost a střídmost. Pijeme víno, ne aby námi vládlo, nýbrž abychom zahřávše a spolu osvěživše mysl, byl-li by v ní buď mrazivý zármutek nebo líný ostých, jej splákli, což tehdy učiníme, požijeme-li skrovně a snesitelného vína.

Pokud by tedy hostiny konaly se v tvé přítomnosti, buďtež co do pokrmu a nápoje umírněny, svými pravidly omezeny, střídmy, bez rozkošnictví, nejsouce ani výkonům ducha ani těla na překážku. Nebudiž tam smutku, ani tváře zasmušilé; někdy jest i smích na místě. Nechválím Crassa, o němž Cicero píše, že jen jednou v životě se smál; neboť že Spasitel náš nikdy se nesmál, bylo cosi nadlidského.

Při hodu budiž vážnost, avšak veselost nevylučujíc. Připouštějí se rozkoše, né však aby přivodily prostopášnost. Připouštějí se hudební vyrazení, však aby nic hanebného se nepřednášelo.

Kterak krotiti tělesné žádosti. Poněvadž pořad ještě sjednáváme o tom, jak o tělo pečovati, předloženo budiž stručně Platonovo o tom mínění. Týž chce jen potud tělu dáti zvůli, aby tajemné pravdy filosofie měly přednost. Tento výrok považujeme za vhodný, chceme-li péči o obecné dobro zahrnouti do studia filosofického. Neboť kdo o tělo co nejlépe pečují, o duši však, která by ho k své službě měla užívati, nedbají, nic se neliší od těch, kteří celou svou snahu na to obracejí, aby co nejdokonalejší nástroje mohli míti, o umění však, pro které si nástroje opatřují, naprosto nedbajíce. Opačně jest si vésti. Neboť bylo by třeba mírniti a krotiti prudká jeho hnutí jako divoké jakési zvíře, a odvážlivý jeho útok proti duši zadržovati uzdou rozumu. Když Pythagoras pozoroval, že kdosi z jeho čeledi, aby ztloustl, vybraná jídla si dopřával, pravil: »Ten neustává velmi obtížný sobě stavěti žalář.« Když Cn. Pompeius, muž věhlasný, byl nemocen, nařídil lékař, aby požíval drozdy. Jeho lidé marně po nich se pídili; byl totiž nevhodný roční čas. Když pak kdosi z čeledi řekl, že by u Luculla bylo lze nalézt drozdy, ježto téměř po celý rok u něho bývají chováni, tu on, jakkoli nemocen, pravil: »Kdyby tedy Lucullus nebyl labužníkem, Pompeius by nemohl žiti,« a propustiv lékaře, jedl pokrmy co nejlehčí a prosté.

U pokrmu jest toliko o to pečovati, by, čeho třeba, tělu se dostalo, by mohlo snésti práci. Protož náleží poskytovatí žaludku ne, pokud by rád, nýbrž pokud k zachování třeba. Neboť kdo stále na mysli mají hod a kuchaře a k vůli dobrému jídlu zvroubí země i moře, v bidné službě otročí, pánu svému převelikým poplatkem jsouce zavazáni, strádajíce ne méně, nežli kdo v podsvětí pokuty trpí, buď že oheň rozdělují, buď síť vodu nosí, nebo bezednou nádobu naplniti dychti. Jakož Basilius dí »Tážeš se však, co soudíme o oděvě a ostatní práci tělesné? Vyřídím zkrátka, o čem za to mám, že by bylo činiti. Holiti se a strojiti srdce, nežli třeba, jest věc ničemníků (dle svědectví Diogenova) nebo nešlechtníků. Tudíž příliš zaměstnánu býti výzdobou těla jest známkou lidí buď lehkých, buď zcela prázdných, nebo těch, kdo úklady strojí čistotě ctnostných panen a paní.«

Jest k tomu hleděti, bys zbytečně neusiloval tělu poskytovatí vlce, nežli by duši bylo vhod: a bylo by hanbou králi, aby pro přílišnou péči o tělo stal se zženštilým. Při veškerém oděvě jest však dbáti čistotnosti, nic opovržlivého, nic příliš hledaného, ale sprosté, selské chraň se nedbalosti. Neboť Demostenovi a Hortensiovi vytykáno, že v oděvě a celé úpravě zevnějšku byli uličeni, uhlazení a příliš pečlivě upraveni. Chlapci však a muži, jenž bude králem, jest důstojně si vystupovati. Ne snad vyhýbaje se honosným řečem, aby upadl v hanebnou lakotu, ježto nic není u knížete opovržlivějšího.

Že nic není na zemi skvostnějšího, nic přednějšího nad osvícený rozum. Sjednavše krátce o tom, co o péči tělesné říci jsme usoudili, pospěšme promluvíti o vzdělání mysli.

V kteréžto věci chceme dokázati, že nic lidé na zemi nemají skvostnějšího nad rozum. Ostatní zajisté lidského života statky nepatrný jsou, aniž hodny, velkou prací jich se domáhati. Vznešené je šlechtictví, ale jest to statek odjinud. Cenné je bohatství, ale náleží osudu. Utěšená je sláva, ale nestálá.

Sličnost je pěkná ale prchavá, krátkou trvající dobu. Usilujeme o zdraví, ale naprosto podléhá změnám. Žádoucí jest síla, ale nemocí nebo stářím snadno hyne. Nic přednějšího nad vtip a rozum. Jej žádná moc osudu nemůže odníti, žádná pomluva odervati. A když všechny ostatní statky časem se umenšují, moudrost a rozum stářím roste. Válka některé věci běže a všechny odnáší, jenom vědomosti uchvátiti nemůže. Demetrius¹⁾ dobyv Megary a se zemí ji srovnáv, tázal se Stilpona²⁾, filosofa, jenž zde o vše přišel, zda-li ze svých věcí něco by pohřešoval. Stilpo odpověděl »Nic zajisté, neboť válka ze ctnosti kořisti neběže.« A když Sokrates ptal se Gorgia,³⁾ považuje-li krále perského za šťastna, odpověděl tento »Nevím, mnoho-li má ctností a vědomostí.« V tom tedy, ne však v bohatství záleží blaženost. Přijmi tento výrok a vštěp si jej v paměť, Ladislave, králi jednou převelmi bohatý! Třeba království sebe větší tobě náležela, nebudeš však moci nazván býti šťastným, nebudeš-li ctností ozdoben a duševními statky více oplývati nežli hmotnými. Království a poklady nenáležejí větší měrou držitelům, nežli komukoli, nýbrž jako ve hře brzy přejdou sem, brzy vracejí se onam. Jediná držebnost ctnosti i v životě i ve smrti stálá jest a pevná. A právem boháčům Solon dí »A my nezaměníme ctnost za bohatství.« Tobě tedy, jenž hojně máš bohatství, budiž péče, by ctnosti nechyběly, bez nichž by nikdo nebyl hoden slouti, neřkuli králem, ale ani mužem.

Jako zimní potřeby chystávají se v době letní, tak by i prosti i vznešení si měli pro stáří získati úspory ctností ve chlapectví. Kdo zná lidského života proměnlivé osudy? Nic není pod sluncem stálého. Brzy jsou lidé boháči, brzy chudšasy; brzy vládnou, brzy slouží; brzy těší se zdravím, brzy churavějí. Nikdo neví ráno, co večer přinese.

Nikdo nemá bohů sobě tak příznivých, by sobě zítřek mohl slíbiti. Proto Theseus, jakož dle Ciceronovy výpovědi u Euripida psáno, takto říkával: »Pamatuje rady muže učeného, představoval jsem si na mysli budoucí nehody, buď trpkou smrt, buď trudný útěk do vyhnanství; nebo vůbec uvažoval jsem o nějaké těžké nehodě; kdyby těžká rána osudu mě stihla, aby mě nepřipraveného náhlá starost těžce neranila.« Však nic není proti útoku macešského osudu bezpečnějšího jako útěcha filosofie. Proto Dionysius Mladší,⁴⁾ byv svržen se samovlády a vypovězen do vyhnanství, na otázku, »co mu Platon a jeho filosofie prospívají,« taktov odpověděl: »Že s klidnou myslí snášeti jsem mohl proměnlivost štěstí.« Buďsi tedy osud nám nepřizniv nebo přízniv, k filosofii, jakožto úsilné snaze po ctnosti, se utecme, což zvláště králové by měli si oblíbiti. Mnohého jest potřebí králi, který, jak Aristoteles míní, jest takoruka živý zákon. Veliké břímě jest království, poněvadž králi ne toliko o sebe péči míti náleží, by se udržel, ale také o lid, aby svěřený sobě národ řídil po právu a spravedlnosti, cestou spásy a míru. Je totiž psáno: »Král nemoudrý na zkázu přivodí lid svůj, ale opatrností mocnářův města obyvatelů nabývají.«⁵⁾ A pravdu zajisté dí Vegetius.⁶⁾ dokládaje: »Nikommu by nenáleželo míti větších a lepších vědomostí nežli knížeti, jehož moudrost má prospěti všem poddaným. Pročež Šalomoun, citě na sobě takovou tíhu břemene,

¹⁾ Král makedonský (337—286 př. Kr.).

²⁾ Řecký filosof z Megary okolo r. 300 př. Kr.

³⁾ Řecký sofista, učitel Sokratův, okolo r. 420 př. Kr.

⁴⁾ Po svém otci Dionysiovi Starším nastoupil vládu v Syrakusách r. 367 př. Kr.; roku 343 svržen s trůnu, žil pak v Korintě.

⁵⁾ Sir. 10. 3. — ⁶⁾ Římský vojenský spisovatel, okolo r. 375 po Kr.

a maje na vůli, žádati na Hospodinu cokoli, odpověděl: »Dejž služebníku svému srdce umělé, aby mohl lid tvůj souditi a rozeznati mezi zlým a dobrým.«¹⁾ Filip Makedonský však, napominaje syna svého Alexandra, přikázal mu, by Aristotela poslouchal a filosofii pěstoval, i dodal: »Nečiň mnohé věci takové, jichž nyní želim, že jsem je byl kdy konal.«

Že studium filosofie jak vůbec, tak králům zvláště vidí se prospěšným. Tím způsobem již soudíme, že jsi přesvědčen o nezbytnosti studia filosofického pro nastávajícího knížete. Avšak filosofie, máti všech věd, kterouž Platon nazývá darem, Cicero objevem, bez ostatních věd nesnadno může býti pojata. Ona tě především poučí o Boží poctě, pak o právu lidském, jak v platnosti jest v lidské společnosti, ducha tvého ve slušných mravech vzdělá, a od ducha odejme tmu jako bělmo s očí, abys spatřil vrchol, začátek, vzrůst a konec všech věcí. Kdož tedy by nechtěl v potu tváře usilovati o vědomosti, ježto takový z nich užitek vyplývá, v nichž jest znalost dobrého a zlého, jež nám minulost hlásají, přítomnost spravují, budoucnost otvírají? Bez vědomosti každý věk jest slepý. Aníž bez cizího vůdce může se obejiti kníže vědecky nevzdělaný. Ježto síně královské plny jsou lichotníků, kdo poví knížeti pravdu? Zdali není prospěšno králi, by znal se ve vědách, by v knihách filosofů sám pravdu sobě vyhledával? Demetrius Phalereus²⁾ proto Ptolomaea krále napomínal, by knihy o vládě a panování sobě opatřil a pročítal. Neboť v čem přátelé neodváží se napomenouti krále, to králové v knihách uloženo naleznou.

Které doby mají se hoši oddati učení. Jest tedy s celou pílí oddati se vědám. Však bylo již druhdy vyšetřováno, které doby mají se hoši oddati učení. Theodosius³⁾ soudí, ne před sedmým rokem, ježto prý tento chlapčí věk i učení chápe i práci snese. Rovněž tak přikazuje Eratosthenes.⁴⁾ Avšak Aristophanes a Chrysippus, s nimiž i Quintilian souhlasí, chtějí, by v péči o učení nikdy nebylo prázdnin. Tudiž od kolébky již bylo by počítati, aby kojné také něčím tobě přispěly, jež, pokud možná, chce Chrysippus míti vybrány z osob moudrých, by od nich nějaká nákaza na dítky nemohla přejiti; neboť zlé houževnatěji utkví, a dobré snadno mění se v horší. Mateřská řeč, kořeněná moudrostí a lepostí, často synům prospěla, jakož o Kornelii, matce Gracchů, mnozí píší, jejíž výmluvnost na syny se přelila. Mnoho na tom záleží, jsou-li ty, jež hochy kojí, výmluvné nebo nevzdělané, rozumné nebo pošetilé, jsou-li buď matky neb kteréši cizi. Však ty jsi již unikl jhu kojné; matky převznešené a nad míru výmluvné pozbyl jsi dříve, nežli jsi ji mohl poznati. — Však zanechme věcí minulých, jež snáze lze kárati nežli napraviti, a přistupme k věku, v němž nyní jsi!

V čem zvláště bylo by vyučovati hochy křesťanské. Máme za to, že jsi o tom poučen, jakož se na křesťana sluší, a znáš modlitbu Páně, pozdravení blahoslavené Marie Panny, evangelium sv. Jana, vyznání víry, jakož i mnohé jiné modlitby; které jsou smrtelné hříchy, které dary Ducha svatého, která velká přikázání Boží, které skutky milosrdenství, konečně kterou cestou spasiti duši a dosíci nebeské blaženosti. Nepochybujeme o tvém přesvědčení, že po tomto životě dojdeme života jiného, který dobrým bude radostný a lahodný, zlým trpký a ob-

¹⁾ 3 Král. 3, 9.

²⁾ Z Faleronu u Athen (345—283 př. Kr.).

³⁾ Bezpochyby Theodosius Grammatik z Alexandrie, okolo r 620 př. Kr.

⁴⁾ Naroděn r. 276 př. Kr. v Cyreně.

tížný. O tom však svědčí nejen svatá Písma, nýbrž také samotné spisy pohanské. Sokrates totiž, jak u Cicerona čteme, rozeznával dvojnásobnou cestu a dvoji dráhu duší z těla vycházejících. Neboť, kdo lidskými náruživostmi a neřestmi se poskvrnili a zcela rozkošem se oddali, nebo na zkázu obce úklady strojili ubírají se po jakémsi scestí, které je vylučuje od shromáždění bohů. Kdo se však zachovali bez úhony a v nevinosti, a jsouce v lidských tělech, napodobovali život bohů, těm snadný jest dovolen návrat k bohům, od nichž byli posli.

Co bychom my měli říci, jimž evangelia byla hlásána a kteří, vidouce vtělení Spasitelovo tolika zázraky potvrzene, spíše věděti nežli věřiti můžeme? My zajisté, jestliže moudře smýšlíme, tento lidský život za nic nepovažujeme, aniž dobrým cosi býti ceníme, co by pro druhý život užitku neposkytovalo. A protož ani na hodnost, ani na vznešenost předků, ani na sílu těla, ani na sličnost, ani na velikost, ani na všelikou od lidí uznanou čest, ani na samotnou vládu, ani na cožkoli by v životě tom mohlo zváno býti vznešeným, nýbrž nad to naděje své upínati a vše jako přípravu pro druhý život považovati máme.

Který však by to byl život a kterým způsobem jej prožiti, to ukázati bylo by nad úkol, jehož jsme se tuto podjali. Dospělejších zajisté posluchačů, nežli ty sám jsi, k pochopení věc ta vyžaduje. Však to jenom nechť stačí říci: Kdyby kdo veškeru lidskou blaženost od stvoření myslí pojal a dohromady v jeden celek zahrnul, shledal by, že by zajisté jen malé části oněch radostí se rovnala, ano že radosti onoho života více se liší od veškerých, v jedno zahrnutých radostí lidských, nežli stín a sen od věcí skutečných. K onomu pak životu svatá vedou Písma, tajemstvími nás vzdělávajice; a třeba by tobě během věku do jejich hlubokého smyslu nebylo lze proniknouti, přece není od místa, bys z jiných knih, učenými však muži sepsaných, poučiti se dal. Jest však, jak di Basilius, k básníkům i k jiným spisovatelům, i ke všem lidem pilné zření miti, odkudž by nám k cvičení vtipu nějaký užitek mohl přijíti. Tak spisy především jiným Boha ctíti hlásají. Jemu se napřed vzdej a doporuč, on tvůj jest tvůrce, tvůj otec, tvůj pán, jemu vším jsi povinen! A když všickni lidé povinni jsou vzdávati Bohu díky, ty jemu nejvíce se odvděčiti a sloužiti hled. jehož milostí se stalo, že králem jsi se narodil. Mohl jsi se naroditi jedním z lidu, nebo z rolnictva, ale nevyzpytatelným úradkem Božím jsi dosazen na vznešený prestol. Nechtěj se proto vynášeti, ani nadýmati, ani pýchati; co tobě dáno, mohlo dáno býti jinému. Čím vyšší jsi rodem, tím pokorněji bys měl si vésti, skláněti šiji před Králem Jediným, účastniti se služeb Božích. Neboť komu služba Boží přirostla k srdci, tomu ostatní ochotně slouží. Především hledejte království Božího, praví Pismo, a potom vše ostatní bude vám přidáno.¹⁾

Římané, ačkoli byli pohané, všecky věci řadili za náboženství; i ty, o kterých si přáli, by se na ně pohlíželo s úctou svrchované velebnosti, nepochybujice, že věcem svatým vláda má sloužiti, tak že budoucímu trvání vlády v lidských věcech dobře a stále bude poslouženo, bude-li podřízena věcem božským. Co tedy nám, kteří pravou o Bohu vědomost máme, jest činiti? Střez se, považovati náboženství sobě podřízeným, třeba že se těšíš jménu nejvznešenějšího knížete! Ne pán, nýbrž syn církve; kněžské vládě ve věcech, jež zovou se božskými, podřízen jsi. Císař Theodosius, jakkoli byl nejmocnější a římskou vládl říší, však Ambroži, sedícímu na stolci církve Milánské, šiji svou podrobil, nařízené pokání

¹⁾ Mat. 6, 33.

pokorně vykonav Konstantin pak převelikou úctou kněžství prokázal. Soud nad biskupy na sněmě Nycejském pronášeti nechtěl, tvrdě, »že bohům nelze lidmi souzenu býti.« Aníž jest divu; praví totiž v listě svém Clemens, jenž svatého Petra v apoštolování následoval »Všem knížatům na zemi a všem lidem poslouchati jest kněží a jim se podrobovati. Oni pak samotným Pánem souzeni budtež, ježto jeho jsou a nikoli jiného. A kdo by chtěl souditi sluhu pána jiného? Když tedy toho lidé nestrpí, aníž Bůh zástupů a Pán pánů toho nějak může strpěti.« Tak přesvatý tento představený církve, jak praví, kázati slyšel svatého Petra, klíčnika věčného života.

Cti tedy kněží, kteří jsou sluhy Božími, nedopusť jich utiskovati ani obtěžovati ani činiti jim jakékoli bezpráví. Aníž říkej, že »kněz je prostáček, nehodný, nečistý:« nic tobě po tom; má soudce, nebude bez trestu, co by zlého spáchal. Ty hodnost a posvěcení v úctě měj, a nedávej sluchu jinochům, kteří lichocením se snaží zvrátiti smýšlení tvé.

S kterými hochy jest prospěšno obcovati. Jest zde na místě zřejmě pověděti, jaké po našem soudě pro tebe jinochy za společníky a jaká pažata k posluze voliti. Z toho může ti pak vyplynouti prospěšný vliv.

Budtež tedy, kdo kolem tebe jsou, spořádaných mravů; nebudiž při nich žádné neřesti, nemluvte špatných řečí. Všickni zajisté náchylni jsme napodobovati hřích a nepravost. A přísloví dí »Bydlíš-li na blízku kulhavého, sám také někdy budeš kulhati.« »Mnohému se za útlého věku navykne,« jak praví Vergilius. Mějte však na to pozor učitelé tvoji, by k tobě mladý lichotník nepřilnul. Jest zajisté jako mor tento druh lidí, kteří chválí, cokoli slyší chváliti, a opět s hanitelem haní; popírají, jest-li kdo popírá, a přisvědčují, slyší-li přisvědčujícího. A jako polyp dle povahy půdy barvu mění, tak i oni po libosti poslouchajících mínění mění trpěti bezpráví a proti spravedlnosti a proti Bohu svědčiti, soudí-li, že by se líbilo poslouchajícímu. Vyhostěn budiž tento mor ze síní tvých! Tvoji panoši budtež pravdomluvní, počestní, cudní, skromní, zdárně si vedouce ne na oko, ne ošemetní, ne svěhlaví, ne milovníci vína, ne opilci, ne nespravedliví. Z nich někteří nechť znají řeč maďarskou, někteří vlasteneckou, někteří českou, všichni však latinskou, a střídavě nechť jí užívají. Tak bez práce a téměř jako hrou všem těmto přiučíš se jazykům a budeš moci osobně osloviti své podřízené. Ničím nezíská kníže lásku svého lidu, jako zálibou v jeho řeči. A nehodným jaksi vlády vidí se býti, kdo nerozumí poddaným, kteří u něho stížnost si vedou nebo něčeho na něm žádají. Předkovi tvému po straně mateřské, králi vznešeného srdce, ¹⁾ tolik prospěla znalost několika jazyků, jako otci ²⁾ tvému škodila jejich neznalost. Kdo nechtěl by chváliti Mithridata, jenž panoval v Pontu, že bez tlumočníka mluvil s dvaceti dvěma národy, jimž vládl?

Však ani já bych nechtěl, abys měl větší přichylnost k lidu rakouskému, nežli k Čechům a Maďarům. Ty máš o všecky rovnou věsti péči. Nehodně si vede, dle svědectví Platonova, kdo o jednu část říše tak pečuje, že druhou zanedbává. Kterážto věc často byla příčinou největšího neštěstí knížat. A ten jest také hlavní důvod, že nejznámější provincie Italská od říše odtržena, poněvadž němečtí králové, poutáni jsouce k vlastenecké půdě a příliš Inouce k svému domovu, vládu Italie zanedbávali. Chránit vlády neméně láska nežli železo; avšak

¹⁾ Sigmundovi. ²⁾ Albrechtovi.

nelze milovánu býti tomu, kdo nemiluje. Lásky však sprostředkovatelem jest ústní obcování. Tobě tedy, pokud věk toho dopouští, jest o to usilovati, bys osobně poddané slyšeti, jim rozuměti a je osloviti mohl. — Vyskytují se častěji věci, které poddaní tobě samému svěřiti by chtěli, tlumočnicku nedůvěřující. Mimo to panovník, který tlumočnickem vždy mluví, nezaslouží zajisté nic méně, nežli jména krále. Ženě, jak dí Homer, mlčelivost přináší čest, však nikoli též muži.

Kterak u hochů vzdělávati řeč. Nyni protože se mluví o řeči, kterak u hochů užívání jazyka by bylo vzdělávati, považujeme za nezbytné říci, aby jinoch, přece u věk mužský, dovedl nejen mluvit, nýbrž ozdobně a moudře mluvit. Čehož že by král mohl nedbat, nikdo se nebude domnívati. Převelikou zajisté chválu sobě připravují ti, kteří řečníce, ostatních přemáhají. Však tato věc jediné to byla, která Ulyssovi vojny nezkušenému získala přednost před bojovným Ajantem. Neboť když Achilles byl zabit, ne silné ramě, nýbrž výmluvný jazyk jeho zbraně získal. Ne tedy správně někteří Ciceronův kárají výrok: »Zbraně ustuptež toze, vavříny věnovány buďtež jazyku,«¹⁾ neboť jako týž Cicero dí »Když tedy lidé od zvířat se liší, jaké tudíž chvály jest hoden, kdo právě v té věci ostatní předčí, ve které lidé nad zvířaty vynikají?« Ale třeba že u knížete vybroušená řeč více nežli mlčelivost se nám libila, nebudeme přece nepromyšlené mluvení chlapcovo schvalovati. Neboť co by nerozvážně a opovržlivě bylo řečeno nebo konáno, nemůže býti sličné. Nerozvážené řeči nejen hochů, ale i mužů též s největší lehkostí, a třeba u dvora, se pronášejí. Zralé předem uvážení řeči zabráni však rozvláčnosti.

Což říci o hoších, když osvícení řečníci, Perikles a Demosthenes, se vzpírali mluvit k lidu, ježto prý nebyli připraveni! Jestliže však kdo s patra mluvit si dovoluje, dává příčinu ke vzniku největší tlachavosti.

Nepřeji si, by tobě jako chlapci přílišná poskytovala se volnost v mluvení. Veliké moudrosti znamení jest, ve vhodný čas mlčeti. Mnohem více jest těch, kteří litovali, že mluvili, nežli že mlčeli. Co mlčením bylo zadrženo, snadno lze pronésti; co jednou vysloviš, nižádným způsobem nelze nazpět vzíti. Neboť slovo jednou vypuštěno, dle svědectví Flakkova, ulétá a nelze je zavolat zpět.²⁾

Což tedy řekneme, když i mlčeti i řečniti k velikému jest užitku? Naše mínění jest, bys bral se střední cestou ani mlčeti vždy, ani mluvit vždy. Nevyžadujeme na tobě onoho pětiletého mlčení Pythagoreovců, ani tlachavosti Thersitovy. Jazyk, říkali staří, nebuď nevázaný a vratký, nýbrž vhodnými pouty z plic ba ze srdce pohybován a jaksi řízen. Neboť o řeči lehkovážných, planých a obtížných mluvků jest dobře za to míti, že rodí se v ústech, nikoli v hrudi. Homer naproti tomu dí o Ulyssovi, že moudrou výmluvností jsa nadán, hlas vypouštěl ne z úst, nýbrž z hrudi. Ovšem na potlačení nerozvážlivých slov postavena je hráz zubů, aby ukvapenost řeči ne toliko srdcem byla střežena a zadržena, nýbrž ještě také jakousi stráž v ústech rozestavenou byla ohrazena. Jest se stříci, by nebylo možno namítati, co Epicharmius³⁾ dí »Že neumí mluvit, nemůže mlčeti.« Nebo Sallust: »Více tlachavý nežli výmluvný.« Pečovati jest, aby schopnost k mluvení zapustila kořeny tak, aby, když by čas toho vyžadoval, byla volnost

¹⁾ Cic. poet. off. 1, 22, 77.

²⁾ Hor. ep. I., 18., 71.

³⁾ 536—450 př. Kr. Žil u krále Hierona v Syrakusách.

pronášeti se. Přílišná mlčelivost odnímá schopnost k mluvení. Jako totiž kdo po dlouhý čas spoutáni byli okovy, budou-li později pout zbaveni, byvše na okovy zvykli, nemohou choditi tak kdo volné slovo déle na uzdě drželi, bude-li jim kdy s patra promluvíti, odmlčí se.

Abys však správně a ozdobně dovedl řeč upravití, pokud na hochu náleží, něco zde budiž pověděno. Upraven budiž především hlas, aby neseslaboval a nezvyšoval po způsobu ženském, aniž podobně se chvěl, nebo příliš řval. Slova buďtež náležitě vyjadřována, všemi svými hláskami pronášena; neodpadejtež poslední slabiky, hlas nebudiž v hrdle jako přidušen, a jazyk a ústa buďtež obratné pak bude řeč dokonalejší a výraznější. Tvoji učitelé předkládejtež tobě některá jména a verše, z úmysla k vyslovení nesnadné, z mnohých a co nejdrsněji k sobě přiřazených slabik spřežené. a jakoby hostrbaté, abys je co nejrychleji četl a vyslovil. Vždyť i Demosthenes, maje těžký jazyk, brával do úst kaménky a sám pro sebe si říkal řeči, tak že na konec co nejohratněji a ozdobně i v senátě řečnival.

Kterých ozdob u řeči jest hochům znáti, a že jest se jim stříci hanebných řeči, jež kazívají dobré mravy. Když budeš veden dle těchto předpisů, hled potom také sobě rovné předčiti ozdobností a vznešenosti řeči, bys jakožto vítěz vyšel jak z tohoto tak z každého cvičení chvalitebného. Lituj porážky, raduj se z vítězství. Třeba samotná ctižádost byla hřichem, často však byla příčinou ctností. A ten hoch zajisté zasluhuje uznání, jež chvála povzbuzuje, jež přemožen pláče, jež sláva poznáší.

Jest však při každé řeči varovati se hanebnosti, neboť, jak Demokritus¹⁾ dí, řeč jest stínem skutků. Dle svědectví apoštolova »zlé řeči kazí dobré mravy.«²⁾ Což vzato z Menandra, a Hieronimus připojuje: »Protože mnohdy řeč, která jest uhlazena, skrytě cosi zlého se přiměšuje, aby jed byl vypit s přimíšeným medem.« Při každé hanebné řeči budiž napodoben Ulysses, který voskem ucpal uši, by neslyšel zpěvu Siren.

Budiž v rozhovoru lehkost, při setkání v oslovení lahodnost, v odpovědi dobrotivost. Neboť v rozhovoru mluvíti s vysoka přivodí snadno nenávisť.

Ve sporu nebudiž urputnosti, nechť vítězí moudrost, mějtež platnost důvody. Nejen vítěziti, ale třeba přemoženu býti, krásné jest. Měj platnost mínění Euripidovo, který, když dva spolu hovořili a jeden z nich zuřil, toho za mnohem moudřejšího pokládal, jež v řeči se mírnil. Nebudiž v žádné řeči bezpráví. Neboť lež jest otrocká neřest, u všech smrtelníků jsouc v ošklivosti. Čím vznešenější jest, kdo lže, tím nepravost jest hanebnější. Každá totiž neřest, dí Juvenal, tím větším jest hřichem, čím vyšší jest ten, kdo hřeší. Kromě toho řeč tvá nebudiž příliš pokorná, ani otrocká, ani nadutá nebo opovážlivá. Nadutá řeč ochotně se nepřijme, chabá nikterak nepohne. Tak jako nestačí, aby tělo bylo bez úhony, nýbrž je třeba, aby pevné bylo povahy: rovněž slušno, aby řeč nebyla mdlá, ale rázná.

Větší jsou tyto věci, nežli můžeš chápati; ale časem svým i ty budou ti zřejmy jakož také co se týče látky řeči, kterou přirozená povaha předmětu poskytuje, grammatika řídí, dialektika brousí, rhetorika strojí, filosofie koření a dokonalejší činí, o kterýchžto věcech na svém místě bude řeč.

Aby chlapec paměť cvičil. Ježto obratnost v řeči, jejíž forma i obsah by zasluhovaly chvály, bez námahy paměti není možná, jest třeba, by chlapec paměť

¹⁾ Nar. 460 př. Kr. v Abdeře. Byl proslulý řecký filosof.

²⁾ 1. Kor. 15., 33.

cvičil. Toť při chlapci jest známka vtipu, aby trojí měl schopnost by bez námahy chápal, věrně podržel a snadno napodoboval. Každého dne bylo mu ukládati buď verše, nebo obsažné průpovědi z vynikajících spisovatelů. Paměť zajisté se zove zásobárnou věd a v básních slove matkou mus, jelikož rodí a živí. V obojím směru ji cvičiti hled, nechať jsi od přírody dobře pamětliv nebo zapomnětliv. Buď totiž dobrou paměť utvrzovati, nebo nedostatečnou doplňovati, a tak zadost učiníš slovům Hesiodovým, jenž dí »Jestliže maličkosti hledíš přihazovati k věcem drobným a tak často činíš, veliká vzroste hromada.«

Zde se doporučuje cvičení v grammatickém umění. Poněvadž grammatika se považuje za bránu kterékoli vědy a větší na konec prospěch poskytuje, nežli z počátku slibuje, a že by nebylo naděje ji zmoci, kdyby hochům a jinochům nebyla vštípena hodláme tě poněkud napomenouti, bys umění toho lehce nevážil, jakoby vznešenosti královské méně hodného. Nic totiž z grammatiky neškodí, leč by co bylo zbytečným. Známo, že největší mužové co nejhorlivěji o ni dbali. O tom svědčí v listech synovi psaných Markus Tullius Cicero, řečník, spolu konsul a ochránce vlasti Julius Caesar, svrchovaný vládce, rovněž pilně pěstoval toto umění, ježto napsal co nejsprávněji knihy o analogii. Též Augustus Octavianus, kterak znalý byl grammatiky, dává na jevo v listech psaných témuž Caesarovi, ježto dle svědectví Quintilianova volil správněji říci *calidum* nežli *caldum*, ne že by to nebylo latinské, nýbrž že jest nesličné. Nestyď se tedy učiti se tomu, což aby si získala největší knížata světská s velikým úsilím pečovala.

Pravili jsme shora, že vědy králům jsou nezbytné, což, mám-li u tebe málo víry, královský prorok ti připamatuje. »A nyní králové srozumějte,« přikazuje on, »vyučte se, kteří soudíte zemi.«¹⁾ Kterak ti lze se vzdělati a vědám se přiučiti, leda vštípiš-li sobě počátek a základ veškerého vzdělání, což jest grammatika? Až dosavad byl jsi bedliv tohoto umění, aniž s nechutí naslouchal jsi učitele svého napomínáním; ale posud jsi se nestal dokonalým grammatikem, pokračuješ však, abys ještě dokonaleji se vyučil. Z kteréžto příčiny ustanovili jsme se na tom, tobě něco o grammatice napsati, ne že bychom chtěli sami grammatice tebe učiti, nýbrž krátce samotné prameny ukázati, z nichž čerpajice, pravými grammatiky se stávají, k nimž aby tvoji učitelé tě vedli, tím více si přejeme, čím více prospěšným to pro tebe považujeme.

Že grammatika má tři části základní. Grammatika, jak Quintilian dí, po latinsku znamená tolik jako literatura. a má tři části: nauku o správném mluvení, poetiku²⁾ a jiných spisovatelů vyprávění, a nauku o správném psaní. Něco z nich vytkneme, co pro tebe poslechnouti bylo by užitečným a nám vyprávěti ne nepříjemným.

Prvá část je nauka o správném mluvení. Počneme tedy na tomto místě o správné řeči, která záleží ve slovech případných a náležitě spojených, byť jinak byla vadná, opovážlivá a méně vhodná. Chceme-li tedy mluvnicky správně mluvíti, třeba znáti, kterak slov užívati. Některá jsou domácí, některá cizí; některá jednoduchá, některá složená, některá, jichž užívá se ve vlastním, některá v přeneseném smyslu, některá obecně užívaná, některá trpěná, při tom pak celé umění správného mluvení záleží v tom, abychom jich užívali vhodně a v náležitém spojení. Domácími zovou se všecka ta, která od Italů pocházejí, jako *amor*, *lectio*, *scriptio*.

1) Žalm 2., 10.

2) Literaturu básnickou.

Cizí ode všech téměř národů vzata, jako od Gallů reda, ¹⁾ od Španělů gurdi, jež obecně značí tolik jako stolidi, ²⁾ od Němců marchio; nekonečně pak od Řeků, odkudž latinská řeč většinou pochází. Avšak při slovech řeckých užití jest sklonění latinského, pokud ozdobnost toho vyžaduje, jako Pilato, Palemo, neřikati tedy Platon, Palemon, ježto nominativ v latině nikdy v on nekončívá. Ne však zcela nevhodně také někdy užívá se řeckého sklonění, zvláště v básni, jako u Vergilia:

Ať to slyší jen neb kdo přichází, ejhle Palémon.
Nám též tentýž Alchimedon dvojí číši podával.
Těž Orphéa, který střed zabral, Phyllidu nad vše
rád mám, rovněž i Aulai líbali Bacchovy číše.

Aniž trpíváli staří, aby řecká jména mužská zakončena byla v nominativě v as, pročež u přemnohých se vyskytuje: Aenea, Pelea, Anchisa, Hermagora, aniž by bylo chybou, místo Peleas, Aeneas, Anchises, Hermagoras říkati, aby již řecké sklonění se přizpůsobilo latině.

Jednoduchá slova jsou: amo, lego, probus, turritus a jim podobná. *Složená* pak, jako adamo, perlego, improbus, perterritus. Bývají pak složeniny někdy z dvou, jako perterritus z per a territus, někdy ze tří, jako inperterritus z: in, per a territus. — Spojují pak se slova z dvou latinských celých, jako superfai a subterfai; nebo z celého a kusého, jako malevolus, nebo z kusého a celého jako noctivagus, nebo z dvou kusých, jako pedissequus; nebo z domácího a cizího jako biduum, nebo opačně, jako Antichato; nebo z obou cizích, jako epiredia a Antichristus; ἐπί totiž je řecká předpona, reda znamená galský cestovní vůz, avšak proto ani Řek ani Gall neříká epiredium: Římané utvořili své slovo z obou cizích.

Slova, pravíme, jsou ve *vlastním* významu, kterých se tak užívá, k čemu původně byla určena; jako flumen (řeka), ježto množství vody stále teče (fluit); torrens (bystřina, torreo-vysušuji), ježto prudkým lijákem se vzedme, suchem se trátí. Avšak nemalé bedlivosti třeba v tom se znáti a správně slov užívati; aedes v jednotném čísle značí chrám Páně, nebo dům (palác) vznešeného muže, ve množném čísle dům vůbec; naproti tomu neříkejme ani labor místo dolor, ani dolor místo labor.

Slova smyslu *přeneseného* nazývají se ta, kterým jinak jest rozuměti přirozeně, jinak v některém případě; jako gemma, přirozeně znamená drahý kámen, ve smyslu přeneseném může značiti krůpěj, kterou réva sřiznutá vypouštívá, nebo pupen, jímž záhy na jaře vyraží pučící ratolest. Přenášívá se však slovo ze smyslu, jež napřed mělo, v jiný, v němž slova ve vlastním smyslu se nedostává, nebo přenesený smysl lepším se býti vidí smyslu vlastního. A jsme nuceni smysl slov přenáseti buď *nezbytností* buď *prospěšností*. *Nezbytností*, jako již o slově gemma jsme pravili. Nemá totiž jiného jména rolník, jímž by pojmenoval prvý počátek vyražející ratolesti nebo krůpěj mízy z révy se ronící. *Nezbytností* též říkáme člověk *tvrdý* a *drsny*, nemajíce jiného slova, jež by v prvotném smyslu tyto vlastnosti vyznačovalo. — *Prospěšnost* na dvě se dělí, ježto užívajíce místo vlastního smyslu přeneseného, chceme mluvit buď význačněji nebo ozdobněji. Význačněji, jako když pravíme, že člověk je rozpálen hněvem, roznícen žádostivostí nebo padlý do bludu. Sic vlastně bylo by říci: hněvivý a žádostivý a blou-

¹⁾ Cestovní vůz. ²⁾ Hloupí.

dící, avšak méně význačně. Za příčinou ozdobnosti mnohé výrazy přenesené se vkládávají, jako stkvělost řeči, vznešenost rodu, bouřlivé řeči, blesky výmluvnosti. Skrovné jen, ale vhodné používání výrazů přenesených zdobí řeč, časté však i příliš zatemňuje i nechutí naplňuje. Rozvedené však přechází v podobenství a hádanku. Aniž skrovné soudnosti třeba seznati, co by bylo přenesení rozvedené, nebo co znetvořené. Slušné zajisté a vtipné vidí se mi, kterak sv. Augustin užívá přenesených výrazů v řeči »o nevinných dítkách«, ¹⁾ říká: »Ti zajisté nazývají se květy mučeníků, kdož uprostřed ledu nevěry vypučevše, jako první pupata rašící církve, jakýmsi mrazem pronásledování byli spáleni.« Cicero považuje za nevhodný výrok: »vyklestěná« obec smrtí Afrikanovou. Což kdyby slyšel onoho, který dí, že papoušek »razí« slova, an se snaží naopodobiti náš hlas!

Obecně užívaná slova jsou běžná v obecném životě, a těch můžeme bezpečněji užiti. Cicero praví, že zprvu jsou tvrdá, zvykem změknou. Aniž za jeho doby dosti bylo odvahy, říci urbanum, aniž za života Quintilianova practicum, a přece dnešního dne jich se užívá. Kdo by ze starých byl řekl buď scandalum (pohoršení), nebo gehennam (peklo)? Však tyto výrazy máme ze čtení sv. evangelia. Zde osvědčuje se pravdivým výrok Horacův:

Slov se rodí a umírá zas, jež zkvétala dříve;
jichžto nyní se užívá se ctí, zvyk-li to žádá,
svrhne je, máť k tomu moc svou, právo i normu ²⁾

Vymyšlená slova jsou, jež sobě někdo nově utvořil, jako u Horacia: inimicat urbes, to jest znepráťeluje, způsobuje nepřáťelství. Rovněž zdá se, že na jiném místě ustrojil sobě slovo: »Volucrisque fati tardavit alas« (Rychlého osudu zadržel křídla), totiž »distulit«.

Avšak nepřisluší každému tvořiti slova nová. Co totiž Flakkus praví

Bylo volno a dál bude volno
jména nová si vymysliti, jež vstala v chvíli nynější,
jak se mění z jara bujný les zase v obnově listí,
jež sestárlé spadlo, a též tak klesne i slůvko,
mocně nové jako jun žije, zkvétá, roste a sílí.³⁾

to vztahuje se k těm, kteří v slově nebo písmě veliké sobě jméno získali: jako Terentius, který poprvé užil slova obsequium, šťastný nálezce Massala⁴⁾ a obdivuhodný myslitel Augustin. Kdo prostředního jsou vtipu, nechť nevymýšlejí slov nových, nýbrž vymyšlených užívati hledí. Při všech pak slovech, buďtež nová nebo stará, buďtež domácí nebo cizí, buďtež ve smyslu vlastním nebo přeneseném, nijaké si nezískáš cti ani chvály, nehodi-li se k věci. A když dvě téhož jsou významu, jest užiti toho, jež lahodněji zní nebo snadněji se chápe, jako spíše řekneš beatitudinem nežli felicitatem.

O různém způsobu vyjádření a o časování a skloňování. Když jsme se byli s přirozenou povahou slov seznámili, jest třeba, bychom poznali zdrobňování, ohybání a odvozování.

Zde si povšimni: scabellum (stolička) odvozeno ze scamnum, villum⁵⁾ (vínko) z vinum, pusillus (hošiček, malý) z parvus. Z pinna (lastura, ulita) odvozeno bi-

¹⁾ Sermo X. de sanctis.

²⁾ Hor. de arte poet. 79 sqq.

³⁾ De arte poet. 58 sqq.

⁴⁾ Slavný římský řečník a učenec (59—11 před Kr.).

⁵⁾ vinullum.

penna, což jest sekera s dvojitým ostřím. Z bos (vůl) jest bovem, z lavandum (mýti) jest lotum a illotum (umyt). Mění se však slova velice v pádech, v časech, v čísle a v způsobech, jakož věci ty velmi obšírně vypsány jsou v mluvnicích. Aniž předložka spjatá se slovesem se snáší s týmž tonem, jako na důkaz cadat (ať padá), excidit (spadl); calcat (šlape), excultat (ušlape). Někteří soudili, že by pepigi (smlouvu jsem učinil) od paciscor pocházelo, čemuž však není tak; neboť od paciscor jest perfectum pactus sum, nikoli pepigi. Quintilian tvrdí, že pochází od paco. Nalezeno totiž na dvanácti tabulích pacunt, jemuž podobné jest cadunt; to však vzniká z cado, tak tedy i pacunt z paco. Perfectum od cado jest cecidi, od paco pepigi.

Mimo to jest ještě rozeznávati rod, abys neřekl v mužském rodě, co jest rodu ženského, nebo středního, nebo rodu dvojího.

Potom, což důležitější, hleděti jest k tomu, jak by díti se měla vazba sloves a jmen. Jest zření míti k tomu, aby zájmena a příslovce vhodně byla umístěna, aniž zanedbávati jmen přídavných, předložek a citoslovcí. Také všemožně buďme na pozoru, abychom se při volbě slov vystříhali nepěkných barbarismů.

O barbarismech. Barbarismy vznikají z mnohých zajisté pramenů. Z řeči lidu, jako když v latinské řeči slovo africké nebo španělské nebo německé přimísíš, pokud se ho v latině neužívá. Z přirozené povahy řečníka, jako když přepjatě, opovážlivě a drsně bys mluvil, řeklo by se, že mluvíš barbarsky. Ze změny výslovnosti, jako když slabiky nebo hlásky vypustiš, přidáš nebo zaměníš, jako Tinga z Placencie, jenž místo gula (hrdlo) říkal percula, kterýžto dvojnásobný barbarismus Hortensius jemu za vinu kladl. To však básníkům buď se promíjí nebo spíše přičítá k chvále, jako u Vergilia »Nec spes libertatis erat, nec cura peculii,« místo peculii;¹⁾ nebo »Cingite fronde comas et pocula porgite dextris;«²⁾ porgite místo porrigite. A Juvenal připojuje slabiku, mluvě o Neronovi:

Quales sunt epulas ipsum glutisse putamus induperatorem —
místo imperatorem k vůli rozměru verše.³⁾ Jsou také slova, jež, byla-li pronešena jednotlivě, jsou chybná, spojená však bez závady mohou býti řečena; neboť dua (místo duo — dvě), tre (místo tres — tři), ponto (loď dopravní), jsou barbarismy, avšak že duaponto, treponto,⁴⁾ správně lze říci, Quintilian potvrzuje. Také jest barbarismus, jestliže dlouhou slabiku vysloviš krátce, nebo krátkou prodloužíš, což básníkům někdy je dovoleno; jako: »Italiam fato profugus, Laviniaque venit.«⁵⁾ Vergilius totiž v slově »Italia« prvou slabiku, která jest krátká, všude prodlužuje.

Kterak a kdy vznikne chyba soloecismu. Dopouštímeť se chyby soloecismu mnohonásobným způsobem, jako když nějaké věci nepřikládáme správný rod, řekneš-li na př. hunc arborem (tento strom), ač jest rodu ženského. Můžeme však říci corticem amarum i amaram (kůra hořká), ježto dle Vergilia jest obého rodu. Nepojí-li se k slovesu nebo přičestí nebo předložce vhodný pád, vzniká soloecismus. Voláš-li jediného k sobě, řka: venite (pojdte): nebo posílaje několik

¹⁾ El. 1., 33. Naděje osvobodit se není ani péče o úspor.

²⁾ Aen. 8., 274. Věňte vlas listím a pohár svůj druh druhu skytni.

³⁾ Induperator (císař) jest starolatinsky a užíváno již u Lucretia. — Co kde hodů bujných bylo, mníme, že sám jich užíval císař

⁴⁾ Neutr. indecl.

⁵⁾ Aen. 1., 2. K Italské osudem zahrán zemi, přijde k Lavinským (břehům).

od sebe, diš: abi. Ale nikterak neprohřešíš se soloecismem, řekneš-li, že máš veliký stateček nebo ohromného koníčka, ačkoli bys nevhodně se vyjádřil, soloecismu však bys se nedopustil. An a aut jsou spojky; tážete-li se však: hic aut ille fuerit,¹⁾ chyby se dopouštíš. Ne méně se prohřešíš, když místo illud ne feceris (to ať neučiníš) řekneš non feceris (tos neučinil). Neboť třeba ne i non byla příslovce, však toto znamená prostý zápor, ale ne rozkaz. V Písmě svatém se sice praví: Non furtum feceris (nepokradeš), čímž zakazuje se krásti; však tam rovněž jako v básních mnohé se připouští, nežli jak by správněji bylo říci.

Jsou některá slova, jež se pouze v jednotném čísle pronášejí, některá jenom v množném. Některých lze užití jen v nemnoha pádech. Záměnou pak jich vznikne soloecismus. Nedobře jest tedy říci nex mihi instat (násilná smrt mi nastává), aniž: mortes imminent (smrti hrozí), ačkoli i to někdy dovoleno, týká-li se mnohých. Neboť jediný jedinou jen smrtí zemřítí může. Aniž by bylo říci: paterno mani*), sacra factio, nýbrž paternis manibus. Některá na pohled jsou soloecismy, nejsouce však chybnými; jako u Thyesta »Ludi floralia« (hry k počtě bohyně Flory), a »Megalensia stemata« (věnce na počest bohyně Cybely). Ta zajisté hojněji se vyskytují u básníků, avšak u řečníků se také připouštějí, kteří i jmen ženských jako mužských užívají a středních jako ženských, jako Sylla, Catilina, Tugurtha, Messala, Galba, Dolabella, Agrippa, Glycerium, Dortium, Philortium, Eustochium. A nechybují. Ve všem tom chce-li kdo chyby se vyvarovati, to čtvero jemu znáti třeba: význam, stáří, autoritu, zvyk.

Začněme napřed s významem.

O analogii. Význam, jaký grammatika stanoví, vysvětá z analogie neb etymologie. Z těch však ne tak význam jako vzor má platnost, poněvadž zvyku slouží. Pročež jednají pošetile ti, kteří úporně se drží odvozování a podobnosti více než-li zvyku; jako kteří chtějí, by se říkalo audaciter, ne audacter (směle): a conire, ne coire (sejítí se); a frugalis, ne frugi (bodrý); třeba že všichni řečníci druhého tvaru následují. Slovo »analogia« z řečtiny do latiny přeloženo znamená »proportio« (poměr), což lze říci jako poměr věcí podobných. Záleží v tom, že to, co jest pochybno, přirovnáme k něčemu podobnému, o němž není sporu, bychom nejisté jistým vysvětlili. Jako ptáme-li se: je-li finis rodu ženského či mužského, podobné jemu bylo by panis. Je-li pochybno, zda-li říci domu či hac domo (v tomto domě), jsou podobná anus (stařena), manus (ruka). Přčeš-li si věděti, zda-li ve ferveo, es (vru, vřeš), prostřední slabika je dlouhá či krátká, byla by jemu podobná prandeo (snídám), spondeo (slibuji), pendeo (visím), od nichž pak tvoří se prandere, spondere, pendere, jež mají prostřední slabiku prodlouženou. Než často lze v tom se mýlit. Čteme u Lucilla »fervit aqua« (vře voda) a »fervet nunc ad omnia« (vře nyní ke všemu). Vergilius též: »fervere littora late«²⁾ (vřely břehy daleko široko) prostřední vyslovuje zkrátka. Též říkávame »in domo fuimus«, ne »in domu« (doma jsme byli). Lupus (vlk) a lepus (zajíc) jsou neméně podobna než panis (chléb) a funis (lano); lepus je však mužského i ženského rodu, lupus mužského, třeba by Varro »lupum foemineam« (vlka ženského = vlčici) pravil, následuje v tom Ennia a Fabia Pictora.

O etymologii, která vystihuje původ slov. Etymologie, která vystihuje původ slov, má mnoho poučného. Někteří nazývali ji notatio, jiní veriloquium, ti však, kdo spíše k podstatě přihlíželi, originatio ji nazvali.

¹⁾ Jako v češtině: Učinil to ten *nebo* onen (místo ten *či* onen)? ²⁾ Aen. 4., 409.

Tak vykládal Marcus Aelius slovo nesklonné *frugi* (jehož se užívalo ve smyslu hospodárný, bodrý, prospěšný, plodný), že totožno jest se slovem *ructuosus* (plodný) a odtud že je *frugalitas* (střídmost, spořivost).

Někteří přílišní horlivci v oboru etymologie snažili se slova sklonná různým a mnohonásobným způsobem, buď sesouváním neb odsouváním, nebo přemístěním hlásek nebo slabik na původní smysl uvést, tak že lidé skrovného důvtipu učinili věc až i nechutnou a směšnou; jakož jsou, kdo za to mají, že člověk proto »homo« se zove, že ze země (humus) se zrodil, jakoby první smrtelníci dříve jméno dali zemi než-li sobě. Třeba, že dle svědectví první knihy Mojžíšovy¹⁾ Bůh dal souši jméno (terra), nenazval ji však humus, nýbrž slovo to vzniklo později. Někteří odvozují verbum (slovo) od quasi ab aëre verberato (jakoby od vzduchu bičovaného), stella (hvězda) od quasi luminis stilla (krůpěj světla) a coelibes (neženatí, neprovdaní) od coelites (nebeští). Ježto zbaveni jsou nejtěžšího břemene, a velmi pošetile soudí, že Vienna jest jakoby bienna (dvouletá), proto že prý po dvě léta snesla obležení Julia Caesara, kdežto za života Juliova ještě nebyla založena a v prvním počátku svém nikoli Vienna, nýbrž Flavianum slula. Než komu bychom neodpustili, když dle svědectví Quintilianova vznešený Varro se mýlil. On totiž soudí, že prý ager (role) proto tak slove, protože na něm něco se dělá (agere); a graculus (kavka), že gradatim (znenáhla) létá. Quintilian však tvrdí, že ono (ager) z řeckého jest odvozovati, toto (graculus) od hlasu (kvákání). Aniž nedostává se těch, kteří za to mají, že proto merula (kos) tak slove, že samotěn létá (quasi mera volans).

Nelze však každému odvozování přikládati víry, leč by proslulým řečníkem bylo schváleno, nebo zřejmě původ svůj na sobě neslo; jako consul od consulere (raditi) či adjudicare, neboť i toto staří slovem consulere nazývali. Odtud jest průvověď: rogat ut bono consulas, idem bonum judices (prosí, abys radil k dobrému, totiž za dobré uznal). Aniž tě buď tajno, že etymologia, jak prvé řečeno, slouží zvyku. Proto pravíme »Triquetra Sicilia« (trojhraná S.), nikoli »Triquedria«, a meridies (poledne), nikoli medidies.

Jakási, abych tak řekl, posvátná velebnost doporučuje stará slova. Neboť, která slova jsouce od starodávna, znova se opakují, mají nejen vážné přísvedčovatelské, ale také dodávají řeči vážnosti a spolu i půvabu, ježto mají ráz ctihodné starobylosti a nebyvše použita po delší dobu, zároveň nabývají půvabu novoty. Jest však třeba používati slov obecně užívaných, ježto není nic protivnějšího, než pachtiti se po něčem neobyčejném, aniž budete vyhledávána z dávných a zapomenutých dob. Připomenouti dlužno filosofa Favorina,²⁾ který pravil, jak dí Aul. Gellius ve spise »de noctibus«, jinochovi, jenž po takových slovech se pachtil a přehojně slov příliš starých a neznámých v každodenní a všední řeči užíval: »Emius a Fabricius a Coruncanus, naši nejstarší, Horatia starší, tito tři zřejmě a jasně mluvívati se svými současníky.

Aniž jsme shledali, že by Arunkové a Sikanové, kteří prý první do Italie se přistěhovali, jakous cizí řečí mluvili, nýbrž slovy svého věku se vyjadřovali. Ty však podobně, jako by matka Evandrova nyní mluvila, v řeči používáš slov v nynější době již velice zastaralých, nechtěje, by kdo zvěděl a porozuměl, co pravíš. Nebylo-li by ti lépe, pošetilý člověče, raději mlčeti, bys jak náleží do-

¹⁾ 1., 10.

²⁾ Žil za císaře Hadriana a měl v Římě filosofickou školu.

sáhl, co chceš? Ty však prý starý věk si oblibuješ, který byl počestný a krásný a střídmy a cudný. Drž se tedy mravů starých, ale mluv řečí nynější!« — Rovněž to, co u Caesara, muže výtečného vtípem a moudrostí, v první knize »o analogii« jest psáno, vždy měj na mysli a v srdci, bys jako úskalí střežil se slov neslýchaných a opovážlivých.

Jest si tedy vésti s měrou a nevyhledávati ze staré doby ani přílišných, ani příliš temných nebo dokonce zavržených slov. Kdož pak by nyní říkal *nox místo nocte* (v noci), nebo *im místo eum* (jej). A přece je to tak na dvanácti deskách; tak totiž tam bylo psáno *Si nox factum furtum fuit si im sive occiderit, iure caesus esto.* (Stala-li se v noci krádež, jestliže jej buď zabil, právem budiž utracen).

Které spisovatele bylo by napodobovati a u kterých bylo by hledati vzory. Vzory jest vyhledávati u řečníků nebo dějepisců, ne méně u básníků, pokud změna rozměru verše tomu nepřekáží, jako »*imo de stirpe recisum*« (ba ze kmene ufat), nebo »*aëre, quo congesse palumbes*« (vzduchem, jímž se shromáždili holubi), nebo: »*silice in nuda*« (na prostém oblázk): z čehož vidíme, že »*stirps*« je rodu mužského, »*palumbes*« a »*silex*« rodu ženského, kdežto změnou rodu nic by se nezměnilo na metru. Soudem proslulých ve výmluvnosti mužů jest řídit se jako pravidlem a čestný jest omyl, následujeme-li veliké vůdce. Však k tomu také jest hleděti, bychom nenapodobovali vzorů příliš zastaralých a příliš temných. Neboť i když nevidí se býti chybou, užívá-li se těchto slov, již slavní spisovatelé zanechali; mnoho však záleží na tom, pozor míti, nejen co praví, nýbrž také, kterak přesvědčují. Kromě toho řeč, jejíž hlavní vlastností má býti průhlednost, bude temna, nebude-li míti vykladače. Kdo nyní by řekl: »*nocte concubia*« (v noci souložně), nebo: »*hac noctu filio pendebit Hetruria tota*« (touže nocí rázem k synu přilne Hetrúria všechna), ač obého jest Ennius původce? Kdo by řekl »*lucrum abundum*« (zisk hojný), jako Cato, kdo »*gladiola*« (mečiky), jako Messala?

O zvyku v mluvení a odvozování názvů. Zvyk jest tedy nejbezpečnějším učitelem řeči, kterému i rozum ustupuje i stáří i veškera vážnost nucena jest jemu se podrobiti. Řeči užívati jest jako peníze, který má obecně známý ráz. Neboť skoro směšno by bylo, raději voliti řeč, kterou lidé mluvivali, než-li kterou mluví. Vyžadoval toho kdysi obyčej, aby se řeklo »*invidere te*« (závidím tě), jako »*videre te*« (vidím tě), jakož Attius¹⁾ v Menalfov dí »*Quis non florem librum invidet meum?*« (kdož by mi květ knihy záviděl). Cicero však praví, že to zvyk zakazuje. Od *iduae* (dělili) pochází *idus* (střed měsíce). Staří Etruskové tvrdili, že *iduae* je stejné jako *dividere* (děliti); odtud *vidua* (vdova), jako by *valde idua*, to jest *divisa*, či-li od muže oddělená. Dnes nikdo neřekne *iduae*, ačkoli máme slovo *idus* a »*iduas*« zvyk připouští; ani *diequinte* nebo *diequinti* psáti ve spojení místo příslovce by kdo se odvážil, ačkoli by se za to přimlouvala vážnost Pompeianova ve verši, vzatém z Atteliany (s nadpisem »*Matthia*«) »*Dies hic sextus cum nil egi diequarte*« (den tento šestý je, co jsem nic nedělal naprosto). Rovněž tak přichází u ne nepatrných starých spisovatelů »*Moriar fame dicpristine*« (umíral bych hladem dne předešlého), což značí *die pristino*, *die priore* (dne předcházejícího), což nyní *pridie* se říká, nabyvši zvy-

¹⁾ Lucius Attius, římský básník, žil okolo roku 138 před Kristem.

kem přednosti před oním. Avšak i tu jest vésti si s rozvahou, bychom napořád lid nenapodobovali.

Stanoviti jest z předu, co by bylo to, jež zvykem nazýváme. Neboť jestli odtud, co mnozí činí, má jméno, stává se nebezpečným příkazem, jakož Quintilian dí, nejen řeči, nýbrž, co více jest, životu. Pročež toliko dobří většinou, co dobré jest, schvalují. Ne u mnohých, nýbrž u nemnohých nalézá se moudrost. Aniž výmluvnost jest u lidu, nýbrž u nemnohých. Převeliký jest počet těch, kteří si vlasy pěstují a je kadeří, kteří v lázních popíjejí, kteří celou myslí po hodech se shánějí, kteří zisku nedovolenému, kteří rozkoši slouží. Málo jest těch, kdo se jich zdržují. Nechtějmež oněch napodobovati, těchto se vyslíhati.

Jak mnozí jsou, kteří latinská slova kazí! Místo amare (milovati) a ve smyslné žádosti za ženskými běhati bovisare (hovaditi) říká lid v té zemi. Výlohy při cestování nazývají ceralia. Chtějí-li o někom říci, že přijde, neřeknou veniet, nýbrž erit cito venire. Co tedy budeme následovati? Zda-liž ne tyto, ježto jich je většina, jejíž zvyk v řeči přijmeme? Budiž nás dalek tento omyl. Ne tedy, v čem kdo chybně davu následuje, jest přijmouti za pravidlo řeči, poněvadž ne na chybách, nýbrž na dobrých mravech zakládá se zvyk. Jako tedy pro život souhlas dobrých, tak i pro řeč shoda učených měly by zvykem býti zvány a napodobovány.

Stručně a velmi krátce, které by byly prameny první části mluvnice, tobě jsme sice nevytkli, nýbrž jen naznačili, kterými by tě učitelé tvoji mohli a měli napájeti, Prisciana a jiných, o nichž zřejmě bylo mluveno, spisy ti otevrouce. Zatím již k druhé části úkolu, o který jde, se obraťme.

Že nikdo nenabude obratnosti v řeči, nepřčte-li bedlivě básníky, dějepisce a řečníky. Nauky jsou vespolek spojeny, aniž lze kterékoli z nich nabýti, leč by světlo jiné nauky následovalo. Neboť kdo má obratnost ve správném mluvení, leč že básníky seznal, dějepisce a řečníky přečetl? Co na rozumu, co na vážnosti a na zvyku v mluvnici se zakládá, odkud ne-li od nich má původ? Vyžaduje tedy druhá této nauky část netoliko, aby prve uvedení spisovatelé byli čtení a pochopení, nýbrž všeho druhu spisy výmluvné a osvědčené prozkoumány netoliko pro obsah, ale také pro slova, jež se často ze spisovatelů berou. Pročež prospěšno a nezbytno jest, aby při výběru spisů učitelé tvoji nemálo byli opatrní. Staří ustanovují, aby se počalo se čtením Homera a Vergilia, ačkoliv k pochopení jejich předností třeba zralejšího soudu. Však na to dosti času, neboť nečtou se jenom jednou. Zatím pak duch chlapecký vznešeností hrdinského zpěvu se povzne, a velkolepostí dějů se nadchne a v nejlepších věcech se vzdělá. Což Augustinus též dosvědčuje, jak píše v první knize »O městě Božím«.

Avšak nevím, kterak bylo by lze tebe vyučovati řečtině, pro kterýžto předmět učitele se ti nedostává. Přece však bych se přimlouval, bys se jí přiučil, byla-li by možnost. Neboť i k lepší správě království Uherského, jemuž mnozí Řekové poddáni jsou, nemálo přispěje, i pro řečnění v latině mnohé tobě světlo přinese znalost řečtiny, již mnozí z největších římských císařů se učili. Více zajisté u mne platí velikého Catona vážnost, který ač stařec, řečtinou se zabýval, nežli Caja Maria, který pokládal hanebným učiti se řečtině, jejíž učitelé jsou otroci. Avšak nám na dobré vůli nechybí, ale možnosti se nedostává, pročež o latinicích jednáme, jichž není takový nedostatek, bychom jich pomocí nemohli

Kterak v části Německa básně podceňují a bohosloví si váží. Když se chystám o básnících mluvit a k jich četbě povzbuzovati, osopí se na mne zástup těch, kteří více na pohled nežli ve skutečnosti chtějí býti bohoslovci. »Co ty nám z Itálie básníky přivodiš,« řeknou, »a posvátné mravy Germanie vyžilou básníků prostopášností porušiti usiluješ. »Zdaž nebylo jako potupné od tvých Římanů vytykáno Marku Nobiliorovi, ¹⁾ že jako konsul do Aetolie básníka Ennia přivedl? Zdaž tvůj Cicero, jež následuješ, jež napodobuješ, v Tusculských pojednáních vhodně nepřipomíná, že Platon básníky vyvedl ze svého ideálního státu. ježto mu šlo o výtečné mravy a výtečný stav republiky? Což Boëtius, nenazval-li básníkův divadelní musu nevěstkou? Co praví sv. Jeronym? Proto prý byl andělem zbit, že světskými vědami se zabýval. Odejdi daleko od nás, a básníky vezmi s sebou! Souhlasí s nimi i někteří právníci, jejichž učení ne na původním textě, nýbrž na glossách (vysvětlivkách) lpí, a kteří za to mají, že nic nelze v občanském právu nalézti výtečnějšího nežli knihy authentik.« ²⁾

Těmto nemnoho odpovídajice pravíme: Jestliže všickni lidé, kteří jsou v Německu, takto smýšlejí, raději odcestujeme, nežli bychom žili s takovou nevědomostí nebo slepotou. Ale jsou také v krajinách těch mužové učení, kteří básníky a řečníky velmi ctí, aniž se dají pohnouti důvody odpůrců. Byť i Nobilior tyto utrhače snášel, utrhajícímu davu však neustoupil. A napodobil jej Africanus starší, jemuž nebylo dosti básníka milovati, sochu téhož Ennia na jeho a jeho předků hrob postaviti kázal; tak že, byl-li by spor o vážnost, více bych cenil Africana a Nobiliora, nežli všecken ostatní lid.

Aniž nesnadno vyvrátiti Platonův soud, což činí Cicero. Slyš, co Cicero připojuje! Tatof jsou jeho slova: »Však proč na básníky se hněváme? Našli se učitelé ctnosti, filosofové, kteří bolest nazvali svrchovaným zlem.« A hned potom uvádí příklady filosofů velmi hojné, kteří uvedli učení velmi zhoubné. Kterým tedy důvodem básníky vylučuje Platon, týmž by měl filosofy vyháněti.

Co mám říci o bohoslovcích? Který blud ve víře nevyšel od bohoslovců? Kdo uvedl Arianské šílenství? Kdo Řeky od církve odloučil? Kdo Čechy svedl, neli bohoslovci?

Římané kdysi všechny lékaře z města vypudili, že veliké mezi nimi zločiny se našly; potom pak ztrestavše vinníky, nevinné zpět přijali.

Což řečníci? Zdaž nebyla, dí Cicero, přemnohá města pro výmluvnost zlých lidí z kořen vyvrácena?

Avšak jako ani řečníci ani lékaři ani bohoslovci ani filosofové všickni pro některé špatné nemohou býti zavržováni, podobně ani všickni básníci pro vinu některých nebudtež odmítáni. Jinak i samého Platona bylo by z města, jež tvořil, vyvrhnouti, ježto i tragoedie skládal a verše jeho u Makrobia se zachovaly: z čehož jde, že sám byl básníkem. Aniž by Cicero v onom městě mohl míti místa, který byl nejen převeliký básníkův ctitel, nýbrž také tři knihy o své době způsobem básnickým a ve verších složil.

Co z Boëtia vidí se namítati, ne tak odpovědi jako výsměchu zasluhuje. Kdož pak by se zdržel smíchu, když slyší básníka básníkem odsuzovati! Či není Boëtius sám básníkem? Vždyť sama filosofie, rozmlouvajíc s ním, jedná na

¹⁾ Jako konsul zvítězil 190 před K. nad Aetolskými.

²⁾ Authentica jsou pozdější dodatky Fridricha I. a II. k původnímu codexu justiniánskému.

mnoze ve verších a básních. Jak mnoho tu je bájek, jak mnoho veršů! Boëtius zdá se býti podoben tomu, jenž přísahal, že se nemá přísahati. Ale nepřičítáme Boëtiovi, velikému i filosofu i básníku, co oni smýšlejí, nýbrž máme za to, že jinak o věci soudil, o čemž nyní mluví, vedlo by daleko.

Přicházím k Jeronymovi, jehož šlepějí aby následovali všickni, kdo žijí, bych si přál. Tak bychom zajisté výmluvností i svatostí života všickni se vyznamenávali. Což pak proti němu namítati, jenž, pohanské vědy všechny prošed, posléze prý ranami byl postižen? ¹⁾ Soudím, že v této věci jako v záležitosti domácí platí přísloví Florentanů. Tak oni praví: »Když jsi dům se všech stran naplnil, pamatuj, abys správně žil.« Oplýváť zajisté na všech stranách výroky básníků, aniž jest kde řádky, jež by Tulliovskou ²⁾ nezaváněla výmluvností, ačkoli i Cicerona i světské některé spisy zamítá. Podobně bych se vyslovil o ostatních učitelích církevních, k jejichž výmluvnosti, která by jinak byla nemá, objasněním přispívali básníci. Aniž divu, že učitel křesťanských národů a nepřemožitelný řečník, apoštol Pavel, spisy básníků přečetl, z nichž verše nalézají se v jeho epištolách. Neboť Titovi píše: ³⁾ »Kretští vždycky jsou lháři, zlá zvěř, liná břicha,« jest dle svědectví Jeronymova veršik Epimenida básníka. ⁴⁾ Jinde též Menandrův ⁵⁾ senarius ⁶⁾ položil: »Porušujíf zlá vybájení dobré mravy.« ⁷⁾ Nebudiž divno, že v latině doslovný překlad nepodržuje rozměr, když Homerský verš v témž jazyce v řeči nevázané sotva souvisí. Širé pole k úvaze a bohatá látka. Lze nesčetný téměř počet přivoditi těch, kdo světské nauky a zvláště básníky k čtení doporučují. Zejména Cyprianus, ⁸⁾ muž výmluvností věhlasný a mučedník, dle vyprávění Firmianova, ⁹⁾ trpce toho želel, že, tak píše proti Demetrianovi, vedle obyčeje dokládal se proroky a apoštoly, jež onen nazýval smyšlenými a vylhanými, a ne raději filosofy a básníky, jejichž vážnosti by jakožto pohan se vzpírati nemohl. Však třeba-li ještě, jiných po Pavlovi se dovolávati svědků? Leč komu dá víru, kdo Pavlovi nevěří? Nechť tedy kdokoli, chce-li, následuje svého bludu, my s Pavlem a ostatními svatými a velevzdělanými muži četby básníků nejen nebudeme se vystříhati, nýbrž přimlouváme se, aby se různými způsoby a prostředky pěstovala.

Že nelze ke všem básnickým výroky mysli přikládati. Však nepřikazujeme, vůbec kterékoli básníky čísti a k nim přilnouti se vsí myslí mladistvou. Neboť, poněvadž mnohé obsahují věci milostné a neřestné, ne k těm, kteří o takových věcech mluví, mysli přikládati. Jako ani bohoslovců a filosofů všech bylo by poslouchati avšak připomínají-li věhlasných mužů výroky nebo skutky, tehdy celou myslí by se měl čtenář pohnouti a roznítiti a co nejvíce se přičiniti, by sám takovým se stal, jakými oni byli. Učiní-li se však zmínka o lidech nešlechtných, jest se vystříhati jejich následování. Slyš Basilia, ¹⁰⁾ muže přesvatého a velezkušeného, an dí »Chválíme básníky, když nepředvádějí sváry, ani když se šaškové nebo milovníci nebo pijani nebo mluvkové napodobují, ani když

¹⁾ Ve snách andělem byl ztrestán. — ²⁾ Markus Tullius Cicero. — ³⁾ Tit. 1., 12.

⁴⁾ Kněz a pěvec na Kretě okolo r. 600 před Kr., dosáhl prý věku 150—299 let.

⁵⁾ 342—290 v Athenách. — ⁶⁾ jambický verš. — ⁷⁾ 1. Kor. 15., 33.

⁸⁾ V 3. století byla severní Afrika stížena hroznými svízeli, čehož příčina sváděna na křesťany, jakožto tupitele bohů. Proti tomu psal Cyprian r. 252 Demetrianovi (snad sofistovi). ⁹⁾ Lactantius Firmianus 248—330.

¹⁰⁾ *Řeč k jinochům* o četbě pohanských klasiků. Kap. 2.

šťestí na bohatý stůl a rozpustilý zpěv omezují. Naprosto však neschvalujeme, když o bozích cosi praví, a nejvíce když o nich tak vypravují jakoby mnozí byli a nesvorní.« »Totéž platí«, tak dí, »o ostatních spisovatelích a tehdy zvláště, čtou-li se pro rozkoš.« A opět: »Však tehdy zvláště řečníky si oblíbíme, když buď vynášejí ctnost, nebo na neřest metají blesky.«

•V četbě básníků a jiných spisovatelů sluší tedy včelu nápodobiti. Kdežto totiž z květů jiní tvorové ničeho nesbírají kromě vůně a barvy, včely však také umějí odtud čerpati med. Tak kdo toliko lahodu řeči vyhledávají, žádný užitek vzítí nemohou. Aniž také včely na všechny květy stejně létají aniž, létají-li na ně, jich cele užijí, nýbrž vyberouce, co k jich dílu se hodí, vše ostatní zůstávají netknuto.« Nemůžeme, leč opětně užiti svatého Jeronyma svědectví, abychom učili odtud bráti lék, odkud rána byla zasazena. Týž ukázal v listě psaném řečníkovi městskému, že Pavel znal pohanské nauky a prospěšnost básni, hned připojuje: »V Deuteronomiu¹⁾ lze čísti příkázání Páně, by ženě zajaté oholena byla hlava, obočí a všechny chlupy a nehty na těle ostříhány a tak možno jest za manželku ji pojmuti.« A na to o sobě připojuje: »Což tedy divu, že i já moudrost světskou pro líbeznost řeči a slíčnost údů z děvečky a zajaté žádám učiniti Israelitku a co na ní jest mrtvého, modloslužby, vilnosti, bludu, rozkošnictví, buď ostříhám nebo oholím?«²⁾

Již tedy víš, jak si vésti při četbě básníků a jiných spisovatelů. Když tedy to z nich vybereš, co s pravdou se snáší, ostatní vše přejdeš a jako trhaje růže trnům se vyhneš tak, co užitečné jest psáno, přijma, ostatnímu, jež by škoditi mohlo, se vyhneš. S počátku sice kteroukoli nauku, jež by ovšem taková byla, jest milovati a účelně jí užívati. A poněvadž z tohoto života ctnostmi k lepšímu životu jsme převáděni, ctnost však co nejvíce od básníků, velice od dějepisů, mnohem pak více od filosofů chválena bývá, tudíž jejich slov nejvíce jest se přidržeti. Aniž pak jest bez užitku návyk jakýs a důvěrné spřátelení s ctnostmi, do mysli hochů a duši mladých vštípené, poněvadž hluboko utkvívá a téměř nezrušitelně, čemu se kdo v útlém učil věku. Pročež dí Horac:³⁾ »Čím jednou hrnec záhy načichne, tím dlouho páchne.«

Tak ze čtení starých a nových spisovatelů, pokud píší obezřele, dvojí tobě vzejde prospěch neboť i život snahou po ctnosti učiniš lepším, i mluvnickou obratnost v řeči a velikou zásobu nejlepších a nejozdobnějších slov a průpovědí sobě připravíš.

Kteří spisovatelé a kteří básníci by od hochů měli býti čtení. Než přijmi opět od nás jiné pravidlo, a které spisovatele by tobě bylo čísti, pokud jsi chlapcem, seznej! Jsou básníci, jsou dějepisci, jsou filosofové, jsou řečníci; neboť bohoslovce si na jinou dobu ponecháme, ačkoli i z těchto mnozí bez nebezpečí, jak později povíme, hochovi dáni býti mohou, kteří však sami také jménem filosofů jsou zahrnuti. Není zajisté té věci, kterouž by filosofie přešla z neznalosti.

Které z básníků ke čtení by tobě bylo svěřiti, přísluší soudu učitelovu. Mezi básníky epickými Vergiliovi dává se přednost přede všemi, jehož taká jest výmluvnost a taká sláva, že nižádnou chválou zvětšena, nižádnou hanou zmenšena býti nemůže. U něho bedlivý čtenář nalezne jednotlivé způsoby pronášení, jichž

¹⁾ Deut. 21., 12.

²⁾ V listě k řečníkovi jménem Magnus. Kap. 2.

³⁾ Horat. ep. I., 2., 70.

obyčejně čtyři se počítají: stručnost, jadrnost, průhlednost a květnatost. Věhlasného dějepisce Lucana¹⁾ a velice vybroušeného Statia²⁾ nelze mlčky přejíti. Ovidius někde jest smutný, někde sladký, na přemnohých místech však příliš prostopášný; proslulé však dílo jeho, jemuž dal jméno *Metamorfosy*, pro umělé báje, jež znáti s nemalým jest užitkem, nižádným způsobem nemůže býti opominuto. Ostatní, kteří skládali básně epické, daleko jsou za těmito, a spíše veršovníky nežli básníky by měli býti nazýváni. O Claudianovi a o tom, jež argonautika psal, bych soudil, že by nikterak neměl býti lehce vážen.

Satyriky u nás posud máme toliko tři: Horace, Juvenala, Persia; může i Martialis Marcus pokládán býti za satyrika, avšak v básních svých pravidel satyry nedbal. Horatius byl muž veliké výmluvnosti a učenosti, Vergilia málo menší; užitečno bude vždy, ať ódy, nebo o umění básnickém, nebo řeči nebo listy čísti budeš. Jsou však u něho některé věci, jež bych nechtěl tobě dát čísti, aniž vykládati. Juvenalis, velebystrého vtipu, v mnohých věcech příliš nevázaně si vede; avšak v některých satyrách tak zbožným se jeví, že se o něm soudí, jakoby našim učitelům církevním v ničem neměl ustoupiti.³⁾ Persius jest příliš temný, avšak prospěšný. Martialis jest nebezpečný, ačkoli květnatý a vytříbený, je však plný trnů, že z něho sbíratí růže bez úrazu nelze. S básníky elegii hoši vesměs nebudte seznamováni, jsou totiž příliš rozmařilí. Tibullus, Propertius, Catullus a pokud u nás přeložena jest Sappho zřídka totiž píše o věcech, jež by nebyly milostné a v nichž by opuštěná se nesjednávala láska. Buďtež tedy odstraněny, nebo k pozdějšímu zralejšímu věku odloženy.

Veselohry namnoze mohou přispěti k výmluvnosti, any jednají o všech osobách a hnutích myslí. Toho druhu máme toliko dva spisovatele: Plauta a Terentia. Truchlohry jsou rovněž velmi prospěšny, avšak v latině posud kromě Seneky, (který byl proslulého Seneky synovec), nemáme žádného, leda Gregoria Corra⁴⁾ benátského, který bajku Memnetkereovu, jež u Ovidia se nalézá, v truchlohru přeměnil. Poněvadž se na řeči vážnost a ozdobnost vyhledává, onu na truchlohách, tuto na veselohrách najdeš. Učiteli jest však se na pozoru míti, když tobě veselohry a truchlohry předčítá, by se nezdálo, jakoby neřesti doporučoval. Alebrž ať poukáže a upozorní na osoby, jež mluví, a na účinek, který následuje, a je ocení.

Které řečníky bylo by čísti; a že Cicerona přede všemi. Řečníků, jež bylo by lze čísti, převeliké jest množství, ale nejskvělejší všech jest Cicero, který začátečníkům zábavný jest a dosti jasný. Ale nejen prospěti, nýbrž také zalíbíti se může. Z jeho spisů »De officiis« považují pro tebe nejen za užitečný, nýbrž za nezbytný. Napsal též Ambrož, napodobiv jej, »De officiis« dílo neledabylé, o němž soudím, že by nejvhodněji bylo čísti je s oním, aby to, co by z Cicerona s naší věrou nesouhlasilo, z Ambrože na pravou míru bylo uvedeno. Díla Lactantiova jsou velice vybroušena; mnohé spisy Jeronymovy jsou pečlivě vytříbeny, knihy Augustinovy jsou naprosto bezvadny; Řehoře užiti bude ti ne bez prospěchu. Za

¹⁾ Marcus Aeneas Lucanus (38—65 po Kr.), římský básník napsal epos *Pharsalia*.

²⁾ Publius Papinius Statius (50—96 po Kr.), římský básník, psal básně epické a jiné.

³⁾ Soud ten zajisté jest poněkud stranný.

⁴⁾ Byl žákem proslulého Vittorina z Feltre a stal se duchovním. († 1464.) Složil latinskou truchlohru »Prognos«.

naší doby vydány spisy Leonarda Aretina,¹⁾ Guarina Veronského,²⁾ Poggia Florentského,³⁾ Ambrože mnicha Kamaldulského,⁴⁾ co do jazyka uhlažené a čtenářům užitečné.

Chlapcům jest také čísti historiky, Livia a Salustia, ačkoli k jich pochopení třeba ducha pokročilého: Justinus, Quintus Curtius, a jež Petrus Paulus přeložil, Arrianus, v nichž třeba projíti Alexandrový skutky, aby nebyly báječné, k nimž se připojí Valerius, dějepisec a spolu filosof osvědčený. Suetonius nebudiž chlapci dán do rukou. Též z knihy Genesis, z knih Královských, Machabejských, Judithy, Esdrášovy, Estheřiny, z Evangelii, ze Skutků apoštolských, příběhy ne bez malého užitku se vybírají. Historie jest zajisté, jak Cicero dí, svědkyně časů, světlo pravdy, učitelka života, zvěstovatelka starobylosti. Jest tedy s velikým užitekem znáti dějiny vůbec a v nich se vzdělávati, abys příkladu jiných jednak prospěšného následovati, jednak škodlivého se stříci dovedl. Však nechceme, abys zaměstnán byl prací až zbytečnou, nýbrž stačí, seznati pozůstalé a právě jmenované nebo věhlasnými spisovateli nám dochované spisy dějepravné. Nižádným však způsobem ani dějiny české ani uherské a jim podobné, kdyby bylo v mé moci, nepřipustil bych hochovi ke čtení. Jsou totiž psány od neučených, obsahují mnohé nejapnosti, mnohé lži, neobsahují průpovědi, postrádají ozdobnosti.⁵⁾ Avšak co praví Plinius, že není knihy tak špatné, z níž by nebylo lze vybrati cosi užitečného, a tudíž žádný spis z četby se nevyklučuje, nesluší vztahovati k hochům, nýbrž k mužům již učeným. Neboť hoši, nebudou-li od počátku v nejlepších věcech vzděláváni, na vtipu zkázu vezmou, aniž jim bude lze získati si správný soud.

Nuže tolik soudím, že stačí, co řečeno o druhé části grammatiky. Avšak nechceme hochům tyto spisovatele vnucovati, aniž také považovati za nezbytné, bys všecky ty slyšeti musil, ale všemožně budiž pečováno, aby přílišné hromadění práce tobě vědy neznechutilo.

Že králům a knížatům jest cvičiti se v pismě. Třetí část grammatiky, jak praveno, obsahuje pravopis, nauku o správném psaní. Pramalichernou věcí snad bude se zdáti, předložím-li tobě pravidla též o této části, jakoby směšno bylo, aby král se zabýval psaním, ježto dobře a rychle psáti se u vznešených osob zanedbává. Nicméně není od místa, královskému hochovi předložiti také tuto část, jež k poznání a porozumění spisovatelů nemalé poskytuje světlo.

O starých císařích se vypravuje, že přemnozí ve psaní velice byli obratní. Nejvyšší kněz, jenž nyní římskou vládne církví, Mikuláš Pátý, píše velice ozdobně, a předchůdce jeho, Eugen Čtvrtý, podobnou měl schopnost. Aniž písmu strýce tvého, přeslavného císaře Fridricha, mohl by kdo co vytknouti. Jakkoli však knížeti zřídka přijde psáti, jest se však stříci, píše-li, aby ne jakoby muší skvrny, nýbrž spíše perly kreslil. Kterážto věc věhlas Alfonse, vznešeného a druhdy přeslavného krále, značně zatemňuje, ježto, když listinám, které od dvora se vydá-

¹⁾ Leonardo Bruni d'Arezzo či Aretino (1369—1444). Přeložil některé historické a jiné spisy z řečtiny do latiny.

²⁾ Guarino starší (1370—1460). Překládal klassiky a j.

³⁾ Poggio Bracciolini (1378—1459) napsal dějiny Florentské a j. Jest zástupcem pohanského směru humanismu.

⁴⁾ Ambrogio Traversari (1378—1439). Sepsal: Hodoeporicon a j.

⁵⁾ Netřeba dokazovati, že soud ten, pokud se týká dějin českých, není odůvodněn.

vají, své vlastní jméno připojoval, nevědělo se, kreslí-li hady či písmena. Kterčžto chyby abys byl prost, viz, co v příčině pravopisu připomínáme. »U nepatrné věci jest práce, ne sláva«, praví Vergilius.

*Kterak při psaní dbáti tvaru písma.*¹⁾ Pravopis ve dvě dělíme části, jednu jak úhledně, druhou jak správně psáti. V první přihlížeti jest, aby písmena co do podoby věrně byla vyznačena, aby ani veliká nebyla, ani tlustá, aby, která jsou okrouhlá, která hranatá, která podlouhlá, která zakroucená, svůj tvar si zachovala. Tu pak dvojí jest způsob, jeden novější, druhý starší. Tvar písma starší jest čitelnější, čistší a řeckému, od něhož má původ, bližší. Nechť si hoch k následování zvolí kterýkoli způsob, jest při něm nezbytno, by mu dán byl vzor co nejkrásnější a nejdokonalejší. Co nejlepší, to zajisté jest vždy předkládati k následování. Nemůžeme-li těchto vzorů dostihnouti, k tomu aspoň dospějeme, bychom nedošli potupy, jsoucc mezi posledními. Nebude též bez užitku prohlédati k tomu, aby verše k psaní vybrané nebyly co do obsahu prázdné, aniž obsahovaly slova cizí, nýbrž aby k něčemu počestnému povzbuzovaly, jsouce vyňaty z věhlasných básníků a spisovatelů proslulých, aby hoch jakoby hrou učil se filosofovati a psáti.

V druhé části, jež hledí k správnému psaní, mnohá předkládají se pravidla. Třeba znáti samohlásky, souhlásky, němé a plynulé a dvojhásky. Pozor jest míti na slova jednoduchá, kterými prvky se vyznačují, by se vidělo, jak se zachovati při složitých. Avšak jsou v tom také mnohé výjimky; mnohé dějí se i ve sklonění i ve složení nejen písmen, nýbrž i změny slabik. Kterými písmeny bylo by psáti slova jednoduchá, učíme se zajisté spíše zvykem nežli pravidly. V kteréžto věci velikou poskytne pomoc četba básníků. V nich ukazují, kterak měřiti verše krátkými nebo dlouhými slabikami, nebo přikazují zdvojití písmena nebo prodlužují je.

Tim způsobem učíme se, že oppida (města) třeba psáti s dvojitým p, ježto básníci kladou prvou jeho slabiku jakožto dlouhou, jako jest ono u Vergilia »Tot congesta manu praeruptis oppida saxis.«²⁾ Krátkou by však prvá slabika byla, kdyby toliko jedno p v sobě držela, jako ve slově oportet. Oportunus (příhodný) však, ačkoli od něho pochází, chce míti zdvojené p, jakož zvyk učených nám to na jevo stavi. Avšak pravidla, jež o změně písmen bývají předváděna, namnoze týkají se složení, jež s předložkami se konávají. Jest tedy prospěšno znáti, kterak předložka ad (k) s různými slovy se skládá, a někdy písmě d mění v následující písmě, jimž počíná slovo, k němuž se pojí; jako curro (běžím) — accurro (přibíhám), fero (nesu) — affero (přináším), gero (vedu) — aggero (přivádím), ludo (hraji) — alludo (narážím), nuncio (zvěstuji) — annuncio, porto (nesu) — apporto (přináším), rideo (směji se) — arrideo (usmívám se), surgo (vstávám) — assurgo (povstávám), tollo (zdvihám) — attollo. Při jiných složeninách, jež se dějí se slovy, týmiž písmeny počínajícími, pojí-li se s předložkou ad, někdy d se ztrácí, jako aperio (odkrytí), z ad a perio, agnitus (poznán), aspectus (pohled), ascendo (vylézám), asto (stojím při tom), ascribo (nadpisuji), astruo (přistavuji), čehož se užívá vždy, když pojí se ad k slovu, jež souhláskarni gn, sp, st počíná. Avšak v jiných ad zůstává nezměněno; jako adhibeo (přidržuji), adhaereo (lpím),

¹⁾ a o pravopise.

²⁾ Měst tolikéž jen lámáním skal stavěno pěstí.

advoco (přivolávám), adquiro (vyhledávám), nikoli, jak mnozí chtějí, acquiro.¹⁾ V čemž snad dnes zvyk nad rozumem zvítězí. Spojí-li se ad a sum vespolek, píše někteří adsum (jsem tu) a jiní assum, a jsou učenci tam i onde, tak že na obou stranách zvyk platnost míti může. Absum (jsem vzdálen) a apsum, obtimus a optimus (nejlepší), jak Quintilian soudí, možno psáti, poněvadž b a p mají příbuzný zvuk. Minulý pak čas slova absum psává se affui i abfui, však toto s větším důvodem. Ale předložka ab neztrácívá b, pojí-li se s některým slovem; jako abdo (odstraňuji), abitio (odchod), abero (budu vzdálen), abripio (odervu). Jestliže však b se mění v souhlásku následující, spíše zdá se, že splynutí vzniklo z ad nežli z ab. Jest obyčej psáti amitto (ztrácím), ne však abmitto; absporto (odnáším) složeno z ab a porto, při čemž s vloženo jest.

Kterak souhlásky mohou býti zdvojeny a písmena změněna. Spisovateli jest však věděti, že nelze zdvojit souhlásku, následuje-li nebo předchází-li souhlásky, leda že by l bylo nebo r, jež následuje nebo předchází; jako affluo, affringo, suffragor; nepíšeme transsumo (přebírám), ač složeno jest z trans a sumo. Mohou se však tři souhlásky vespolek setkati, neobdvojí-li se žádná; jako obscenus (šeredný), strutio (pštros), sextus (šestý), neboť x má vlastnost dvou souhlásek: cs [-ks] nebo gs).

Předložka ex, předpiná-li se slovům, s náslovným s odvrhá toto s; jako exurgo (vstávám), exigo (vyháním), exanguis (bezkrvý), extinctus (vyhaslý). Pojí-li se však k slovu, počínajícímu f, x mění se v f; jako: effugio (uprchám), efferro (vynáším), effringo (rozlámu).

Jinde aniž mění, aniž se mění; jako excurro (vybíhám), exquiro (vyhledávám), expello (vyháním), extendo (rozpínám), exlex (mimo zákon), (aniž lze najíti jiných slov, počínajících písmenem l, jež by s ex se vázala.) Avšak předložka e mnohým slovům se předpiná, jež s ex složiti nelze; jako je-li první písmě slova d: educo (vyvádím); nebo souhlásky v, jako evoco (vyvolávám), evacuo (vyprazdňuji), eveho (vyvážím); nebo l, jako: eluo (umývám); nebo n, jako: enitor (namáhám se); nebo m, jako emineo (vyčnívám); nebo r, jako eruo (vyřítím se); aniž zdvojují jakýmkoli způsobem takové souhlásky, třeba ejicio psalo se dvojím i, neboť druhé i samohlásky jest, nikoli souhlásky, a slovo ejicio (vyhazují) zachová v celém časování i dvojitě, jedno totiž souhláskové, a druhé samohláskové, vyjma kdy písmě c následuje, jako eieci (vyhodil jsem). V prose zajisté kterákoli slova od jacio (házím) pocházející třeba psáti s dvojím i, jako ejicio, objicio (předhazují), rejicio (házím zpět), abjicio (odhazují). V básni však třeba pozor míti, zdali prvéjší slabika je dlouhá či krátká; je-li dlouhá, i zdvojíme, je-li krátká, bude jednoduché. Každý zajisté používání těchto slov najde u Vergilia: »Tytire, pascentes a flumine rejice capellas!«²⁾ Není v páté stopě proceleusmaticus,³⁾ jako některým zdálo se u Ovidia: »Quid mihi livor edax ignavos objicis annos?«⁴⁾ U Statia »Pectoraque inversis obicit fumantia muris.«⁵⁾ A opět: »Fontibus intentos abicit monstratque cruorem.«⁶⁾ A jinde: »Abicit lectorem culmine summo.«⁷⁾ »Conjicio« také s dvojím i se píše, což Quintilian schvaluje.

¹⁾ Tvar ten jest obyčejnější. ²⁾ Týtíre, ovce zažen, hle, pasou se u bystřiny proudu!

³⁾ Stopa o čtyřech krátkých slabikách.

⁴⁾ Proč, závisti bledá, mi vyčítáš léta chabosti?

⁵⁾ Hruď zpocenou proti zdem padajícím chrabře vypíná.

⁶⁾ Je, k pramenům tu hledící, sráží, stíraje krev si.

⁷⁾ Shodí s vysoké dělníka tu výše.

In a con, když se pojí se slovy, počínajícími l nebo m, mění n v následující písmě a zdvojují je, jako ludo (hraji) — colludo (sehrávám), ruo (řítím se) — corruo (sřítím se), immuto (změňuji), commuto (zaměňuji), immito (vpouštím). Jest pak con předložka neoddělitelná, která nenalézá se leč ve spojení; a připojí-li se k slovu, jež má samohlásku nebo přidech (h) na počátku, odvrhuje n, jako: cohaereo (souvisím), coerceo (na uzdě držím), cohortor (napominám); výjimkou jest zde comedo (sním), složené z con a edo, kde pro lepší libozvuk neodvrhuje se n, nýbrž mění se v m.

Jak se mění písmena a odvozují se slova od supin a předložek. Sub a ob, budou-li spojeny se slovy, počínajícími r, p, c, g, f, nebo m, měnívají souhlásku b v následující, zdvojujíce ji, jako succurro (přispěji), occurro (potkám), succido (odřezávám), occido (zabím), succumbo (podléhám), occumbo (sklesnu), succino (prozpěvuji), occino (zpívám), sufficio (stačuji), officio (konám službu), suggero (podkládám), summito (podložím), ommutesco (umlkám), suppono (podkládám), oppono (kladu odpor), surripio (uchvacuji). Z těch však vyňata jsou aufero (odnáším), aufugio (prchám), v nichž b mění se v u; rovněž: abrogo (odprošuji), abrado (vyškrabuji), abrodo (vyhlodám), v nichž zůstává nezměněno. Připne-li se sub slovu quatio (třesu), b změní se v c a bude sucquatio (otřásám). Rovněž psáti jest omitto (zanedbávám), nikoli ommitto neb obmitto. Operio (přikrývám) a passivum jeho operior spokojují se jedním p. Deponens operior (čekám) vyžaduje dvoji p. Opinor (míním), opinio (mínění), opitolor (pomáhám), opulentus (zámožný) žádají jedno p. Též často ob před r příčinou libozvuku nemění se, jako obruo (posypu), obrepo (připlazím se), obripio (uchopuji). Obscurus (temný) z ob a cura složené nemění b, ale pro libozvuk vsouvá s; rovněž při obscene (šeredně), složeném z ob a ceno. Pojí-li se však ob a sub s jinými slovy, nežli jak prve řečeno, zůstává písmě b neporušeno, jako subdo (podložím) a obdo (obalím).

Též dis a di jakožto předložky neoddělitelné přicházejí pouze ve složení; zejména dis může býti složeno se slovy, počínajícími c, p, s, t, j, jako: discerno (rozeznávám) z dis a cerno, dispono (rozkládám), distraho (roztahuji), disiungo (rozděluji), dissuo (rozpárám), při čemž s zůstává beze změny; ve slově diffindo (rozštipám) mění se v f a to se zdvojuje, jakož i differo (roznáším) a diffido (nedůvěřuji). Diminuo (zmenšuji) rovněž z dis a minuo, avšak mění se s v m, jež bylo by zdvojití. Nelze s těmito slovy tak počínajícími di spojití, leda s minuo, a tu píše se jednoduché m (diminuo). S ostatními skládá se di častěji než dis, jako: diduco (rozvádím), diluo (smývám), dinumero (vypočítávám), digradior (rozkróčuji se), diripio (roztrhnouti).

Předložka trans, složená se slovy, počínajícími d, n neb i, odvrhuje ns, jako: traduco (převádím), tranato (přeplavu), trajicio (přehodím). Naskytá se však také beze změny, jako: transmigro (přejdu) a transduco (převedu), kterážto jako by nebyla složena.

Písmě n nemůže ani před b ani před m ani před p státi, ať je slovo složené ať jednoduché, jako: summa s dvojm m, Rombus, Pompejus, communis (společný), immunis (beztrestný), combibo (popíjím), computo (sčítám), imputo (přičítám). Též ve složeninách rozdělených zvanou thmesí (rozpoltění), jako: prudens (rozumný), nunquam (nikdy), potens (mocný), platí zvyk učenců, aby se kladlo m místo n, ačkoli by se mohlo zdáti, že se vrátilo k přirozené své povaze v předložce, kterážto, je-li oddělena, jakkoli následující slovo má v náslovi svrchu

uvedená písmena, se nemění, jako in binis (po dvou), in pontificio (ve kněžství), in magistratu (v úřadě). Opačně však se stává, že f, c, d, q, s, t v jednoduchých, i ve složených slovech vedle sebe nestrpí m, jako tonsus (oholený), linquo (opouštím), cancer (rak), mendax (lhař), centum (sto), anfractus (záhyb), quemcunque (kohokoliv), quicunque (kdokoli), tantundem (pouze), identidem (opětovně). I v řeckých slovech, v nichž jest ph, totéž dlužno zachovávat. Avšak psáti m, vyslovovati n, tomu chtějí zkušenější, Pamphilius, Nympha.

Předložka circum, složí-li se se slovem samohláskou počínajícím, zachová m bez změny, jako: circumeo (obcházím) se píše a vyslovuje circueo.

Předložku cum třeba psáti písmeny c, u, m; avšak příslovce času (stejnó-zvuké) písmeny q, u, u, m, jak u Quintiliana lze viděti. Však i quondam (kdysi) psáti a ne condam, Cajus, Cneus napsati, Gajus, Gneus vysloviti bylo dávným obyčejem. Jsouť mužové učení a milovníci starobytnosti, kteří toho ještě dbají. Z toho jde, že ne vždy zvuk souhlasí s písmenem, nýbrž mnohdy písmě značí zvuk jiného, na př.: amantium (milujících) a amentium (bezmyslných), píšeme t a vyslovujeme c. Avšak litium a vitium, jež jsou genitivy množného čísla slov lis (pře) a vitis (réva) čtou se, jak se piší, ne tedy licium, vicium.¹⁾ Naproti tomu dle Quintiliana Gajus značí ženu, Cajus muže. Rovněž Quintilian schvaluje psáti quicquid, Victorinus quidquid (cokoli), jakoby rozděleno bylo a opakováno quid, což Casparinovi Pergamskému více se zamlouvá. Idcirco (pročež) ne icirco učenci piší, jakoby nic jiného nebylo nežli circa id. Quicquam (někdo) však se píše, ne quidquam, tudíž i nequicquam (nikdo). Často se také přihází, že c mění se v g, na příklad v číslovkách, předchází-li n, jako: quadringenti (400); jinak nepředchází-li n, zůstává c nezměněno, jako: trecenti (300), ducenti (200). Vsouvají se také mnohdy písmena pro lahodnost zvuku. Tak c v sicubi (ze si a ubi, někde-li), t v identidem (z idem a idem, opětovně), p v emptum (koupen), jež od emi pochodí, b v ambio (z am a eo, obcházím), s v obscurus (z ob a cura, tmavý) I v obliquus (z ob a aequus, nepravý), r v dirimo (z di a emo, rozdělím), v souhláska v bovis (vola) (z bos v nominativě).

K jest písmě neprospěšné dle svědectví Quintilianova, ježto vždy místo něho bývá c. Jest však obyčejem, psáti k v Karolus, Kalendae, nikoli c. A poněvadž pravopis namnoze řídí se obyčejem, nemá se od něho upouštěti, ježto nejen ve způsobu psaní, nýbrž také mluvení a též obcování, jak jej dobří a učení muži stanoví, sluší obyčej míti učitelem.

Vzájmeně tázacím cur lze psáti c nebo q, ježto však q dvojité u žádá, tedy quur.

Řecká slova s náslovným r buďtež opatřena přidechem, jako: rhetor (řečník), Rhodus, Rhadamantus. Přidech též mají: Rhenus (Rýn), Rhodanus (Róna). V prvých totiž dobách jak Germani tak Gallové řeckých písmen užívali, a tyto řeky jména mají od Řeků.

O přidechu. — Ježto právě o přidechu zmínka se stala, sledujme tuto část obšírněji.

Všecka slova, odvozená od ὑπό a ὑπέρ, na počátku mají přidech a jest psáti je s y a jedním p, jako: hyperbole, hyperboreus, hypotheca, hypocrita (herec). Rovněž mají přidech slova pocházející od ἵππος (kůň), ale piší se latinským i a

¹⁾ na rozdíl od vitium (neřest) a litium (nit).

dvojitým p, jako: hippocentaurus, hippomanes (chřipěcí), Hippodamia, Hippolites. Připadá-li však hippus na konec složeného slova, odhazuje přídech, ostatek podržujíc, jako: Philippus (jež pochází od φίλος, což jest milovník, a ἵππος kůň, jakoby milovník koní). Avšak ὑπό jest řecká předložka, jež značí latinské sub (pod).

U latiniků nižádná souhláska nemá přídechu. Servius však vyjímá slovo pulcher (krásný). Staří dávali také přídech slovu sepulchrum (hrob). Inchoa a inchoo (začínám) má přídech, ježto Papias pokládá je za odvozené z řeckého, čemuž Servius odpírá, za latinská je maje. Psáti mihi (mně) a ne michi, nihil (nic) a ne nichil rozum káže, ježto c nikdy nemá přídechu, leda v pulcher, a jak někteří chtějí, v inchoo a sepulchrum

Kromě toho jsou čtyři souhlásky, jež po našem způsobu v řeckých jménech mají přídech: c, p, r, t; tak: Chremes, philosophus, rhetor, Thraso. Slova od archos (jež se v češtině změnilo v »arci«) odvozená všecka mají přídech; tak: archidiaconus (arcijahen), archipresbyter (arcikněz), architriclinus (jídloňoš), archiepiscopus (arcibiskup), patriarcha, monarcha. Podobně ta, jež od chiros (χειρ = ruka) pocházejí; tak: chiromancia (hadačství z ruky), chiromanticus (hadač), chirotheca (rukavice), chirologia (hadačství). Ta, jež k nám převedena z řeckých slov, v nichž slyšíme zníti f, třeba psáti s ph; tak: phoebus (slunce), phaëton (vládychtivec), pharus (majak), Orpheus. Výjimkou jest fillius a fama, která, třeba i z řečtiny pošla, piší se přece s f. Říká se totiž filius od φίλος, to jest amator (milý), nebo amor. Též fero (nesu) řecké jest, a v prvé slabice nic od řeckého se nerůzní, avšak dále oni praví φέρο, εις, ει. Fama (pověst) z řeckého slova φημί (dím), ježto z mnohých výpovědí čili řečí vzniká pověst. Ve slovech pocházejících od æther (nebe, vzduch) a æthera a æthereus, nebo od ἥθος (mrav), jako ethica a ethicus, nebo od ὀρθός (pravý), jako: orthographia (pravopis), orthographus (pravopisec), nebo od theca, jako: bibliotheca, chirotheca, nebo od θεός (bůh), jako: theologus (bohoslovec) theologia, nebo od θέσις (položka), jako: synthesis, hypothesis piše se t a náleží mu přídech. Naproti tomu nemají přídechu všecka od πρώτος, αντί, κατά, μετά odvozená, jako: protomartyr (prvomučedník), protonotarius, antithesis, anticato, catalogus, metamorphosis (proměna), metaplasmus. Řecké y nikdy nepřechází v souhlásku, proto mýlí se, kdo piší Yhesus, Yerusalem a Yheremias. Byť cizí to byla slova, žádají však míti naše i, ne cizí. Mezi m a n nižádným způsobem nelze vsouvat i p; chybně mnozí piší columpna (sloup), tirampnus (tyran), contempno (pohrdám), authumpnus (podzim). Autumnus jest správně psáti, p není třeba. Tak somnium (sen), somnus (spánek), amnis (řeka), omnis (všechn), solemnes (slavnostní), summum (nejvyšší). Mnesteus u Vergilia m před n na počátku podržuje. Avšak contempsi (pohrdal jsem), contemptum, prompsi (vyndal jsem), promptum, dempsi (sňal jsem), demptum, carpsi (utrhl jsem), carptum emi (koupil jsem), emptum, compsi (složil jsem), comptum podržují p. Pessimus třeba psáti s dvojitým s, ne s x, poněvadž superlativa nikdy nekončí se ximus, leda maximus a proximus. Zvyklostná čili napodobovací slovesa lze psáti buď zdvojeným s, jako: patrisso (potatím se), matrisso (pomateřím), fratrisso (pobratřím se), nebo z: patrizo, matrizo, fratrizo. Sloveso nitor (snažím se), niteris, nese-li se k činnosti tělesné, tvoří minulý čas nixus s x; vztahuje-li se však k duši, nisus s jedním s.

To co napsáno, nechť tobě stačí z obecných pravidel pravopisu. Co zbývá o psaní jednotlivých hlásek, častým čítáním spisovatelů vhodný tobě způsob sám vysvitne.

Že hochům jest se učiti rhetorice a dialektice. V grammatice bývají též pravidla rhetoriky uváděna. Neboť při čtení řečníků a básníků se spolu také moc řečnictví samého staví na světlo. Jest tu květnatá a ozdobná řeč, jsou vznešené myšlenky; bývají tu lidé kárání i chválení; jsou tu také úsudky, rady. Nižádné části rhetoriky není u básníků a dějepisců opomenuto. Však i u nich vládne obyčej. Pravidla o tom nalézají se u řečníků, zvláště u Cicerona a Quintiliana. Velmi prospěšna je také Aristotelova rhetorika, v tomto našem století do latiny převedená. V těchto se cvič, jiných se střež, které spíše by mohly sváděti, nežli učiti. Jako ta nová rhetorika, jež nedávno vydána ve Vídni, v níž sice přimíšeno mnohé z Cicerona, co je správné a užitečné, ale činí to příklady a slovy pokaženými, tak že, ježto není ani užitečné ani správné, čemu učí, jest se jí stříci, a varovati jest před jinými, jsou-li které jí podobné. Lépe jest píti z pramene nežli z potoka. Budou tedy tobě podávána mnohá pravidla umění řečnického, vyňatá z osvědčených a věhlasných spisovatelů, bys znal úkol řečníkův, totiž, bys dovedl řádně části řeči vymýšleti, urovnati, vyjadřovati, pamatovati a pronášeti. Že však si přejeme, abys byl ne tak dobrým řečníkem, jako spíše dokonalým králem, nežádáme na tobě výmluvnosti Ciceronovy nebo Demosthenovy, přáli bychom si však, bys jimi byl ozdoben, ježto zajisté hojného tobě i lesku i prospěchu přinesou. Ale poněvadž mnoho jest věcí, kterým nezbytně králům jest se naučiti, aniž by věc překážela věci jiné, dosti jest králi na výmluvnosti prostřední.

Zajisté, že při stanovení pravidel rhetoriky dialektika¹⁾ také bude míti svůj hlas (jsouť ovšem mezi sebou ve vzájemném vztahu, jednajíce obě i o tom, jak se tázati, i jak odůvodňovati i hájiti i obviňovati). Nebude nevhodno královského chlapce zasvětiti do pravidel dialektiky a tak učiti, aby z logiky, kterou Cicero vyměřuje jakožto přesný soud v rozbírání, po seznání části znal i výměr stanoviti i děliti i souditi. Nechať nepouští se zřetele, že trojím způsobem lze usuzovati, poněvadž průběhem důkazu buď pravdivých a nezbytných, nebo toliko možných, nebo zcela zřejmě nepravdivých důvodů se užívá. V té věci však nechtěl bych říci, že by některých vídeňských učitelů bylo dobře napodobovati. Příliš mnoho času totiž věnují klamnému a směšnému odůvodňování, takže by u nich studium logiky končilo nikoli používáním, nýbrž smrtí. Pro kteroužto příčinu neschvaluje *in officiis* Cicero Hererna Sulpitia aniž Sexta Pompeja, kteří chtějí, by se na geometrii vynakládalo příliš mnoho a příliš velké práce, aniž ty, kdo se výhradně oddávají dialektice a občanskému právu. Neboť třeba by umění taková zabývala se zkoumáním pravdy, avšak přílišným jimi se obíráním dáti se odvésti od toho, co by bylo konati, jest proti povinnosti. Neboť plná chvála ctnosti, jak on dí, záleží v činnosti. Jest se tedy stříci všelikého zbytečného napodobování umění, které, byť samo v sobě snad nebylo zlé, zbytečnou však vyžaduje práci, a od užitečného zaměstnání odvádí. Jako se dělo tomu, který, dle svědectví Quintilianova, zrnka cizrna ve vzdálenostech odměřených na poli stále a bez přetržení sázel, kterému, když Alexandr jej spatřil, přikázal darovati měřici této lůštiny, což zajisté byla odměna tehdy nejvhodnější.

Zda chlapce královského k umění hudebnímu jest připustiti. Jest možná otázka, zdali královskému chlapci nauka hudební má býti přednášena, ježto zdá se k správě veřejných záležitostí přispívati buď málo nebo nic. Neronovi a Au-

¹⁾ tolik jako logika, učení o správných tvarech myšlení.

gustovi to vytýkáno, že hudbu příliš horlivě pěstovali; pročez Augustus, byv kárán, od toho upustil, Nero však tím horlivěji do umění se zabral. Když jakéhoš harfeníka Filip Macedonský mezi obědem chtěl opravit i s ním, jak se má udeřiti v struny, rozmlouvati, dí harfeník »Bohové to zlo, od tebe, králi, odvráťtež, a ty to lépe než já podrž sám!»

Themistokles, vojevůdce řecký, když při hodech odmítl lyru, považován byl za nevzdělaného. Sokrates, filosofů zdroj, nestyděl se učiti se v stáří hrát na lyru, neboť šla řeč, že jsa v ní nevyučen, tím jest vzdálen i od mus i od Řeků.

Vojsko lakedaimonské, v hudbě a zpěvu vycvičené, přinášelo domů vítězství. Gracchus, své doby řečník vynikající, žádal si, by mu hudba, v níž měl zálibu, zvučela.

Což David, nebyl-li tohoto umění znalý? Nejednali-li často zpěvem při harfě Saulovi útěchu v utrpení? Také Lykurgos učení to doporučil, ačkoli Lakedaimonským překruté dal zákony. Tehdy v starých dobách bylo zvykem při hodech, že chvály hrdinů a bohů při cithere zpívány. Což onen Joppas, žák Vergiliův, zdaliž neopěval bloudění měsíce a práce slunce? A Cicero, spisovatel nade vši chválu vyvýšený, potvrzuje, že hudba souvisí s poznáním věcí nebeských.

Co tedy řekneme při tak různých míněních, kdy jedni toto učení schvalují, jiní zavrhují? Avšak umění se zajisté nezavrhuje, aniž jeho používání se kárá, to budiž vyloučeno. Něco znalosti tohoto umění není nijak na škodu, jen kdyby učitelé byli bez úhony. Neboť duch velice se osvěží k snášení práce; rozveselujeť mysl umírněná, ne rozkošnická hudební harmonie. Proto byl obyčej Pythagorejců, i když šli na lože i když ráno vstávali, byl-li jaký zármutek, že lahodnou hrou na lyru jej zaplašovali.

Původcem umění toho někteří jmenují Pythagoru, jiní Mojžiše, jiní Tubala. Leč divno mi, že pohané na Pythagoru myslí, ježto přece všickni básníci bez výjimky uznávají Orfea hudby převýborně znalým, jenž Pythagoru předešel ne o roky, nýbrž o věky. — —

Zdali jinoši mají býti vyučováni v měřictví a v počtech. I s měřictvím jest útlý věk seznámiti, neboť i vtip brousí i ducha činí k pochopení bystřejším. Měřictví s sebou vede i počtářství, rozdělujíc se na čísla a tvary. Že by znalost čísel i králům byla nezbytná, nikdo zajisté nebude popírati; a proto není hanbou chlapci královskému, zabývá-li se zároveň měřictvím a počty. Pokládali-li by kdo měřictví neužitečným, může býti překonán hlasy Syrakusských, kteří, když Marcellus proti městu obrátil obléhací stroje, jedině Archimedovým důvtipem a vědomostmi měřickými obležení do délky mohli protáhnouti. Jest mimo to v něm mnoho vzdělavatelného a značnou poskytuje jistotu, ježto častěji to, čemuž dialektice vidí se přisvědčiti, tato nauka zamítá. Neboť kdo by nevěřil takovéto větě »Čáry, jež mají stejně veliký obvod, omezují též stejně veliké plochy?« Ale to není správné. Neboť především na tom záleží, jakého tvaru je ten obvod. Z nepravdy tudíž usvědčeni byli od geometrů, jak vypravuje Quintilián, kdo za to měli, že velikost ostrovů dostatečně lze vyšetřiti trváním doby obeplutí. Neboť čím dokonalejší jest tvar, tím více v sebe uzavře. Pročez čára, která kruhem omezuje okrsek, větší uzavírá plochu, nežli čtverec, ježž oběhla za touž dobu. A zase čtverec obsahuje větší plochu nežli trojúhelník, a trojúhelník rovnostranný větší nežli nerovnostranný. Na pahorcích však a v údolích i nezkušenému se jeví, že je více plochy než plochy pláně (nebes). Jestí vůbec známo, že míra jitra jest 240 stop délky a polovic tolik do šířky, i snadno si spočítati, jaký jest obvod

a kolik to zavírá plochy. Avšak 180 stop na každou stranu dá tentýž obvod, ale zavírá daleko více plochy.

Jakkoli tyto nauky jsou prospěšné chápavosti a též zábavné, příliš však času jim věnovati neradím, protože, ačkoli jsou užitečny těm, kteří se jimi jen tak mimochodem zabývají, kdo by déle jimi se zaměstnávali, mohli by jimi přijíti ke škodě.

Zdali hoch má hvězdářství býti vyučován a král zvláště. Nebylo by na místě, královskému chlapci odepříti stručné poučení o hvězdářství, jež odhaluje nebe a otvírá tajnosti světa nadpozemského. Jeho znalost často velikým vojevůdcům byla ku prospěchu a k ozdobě. Perikles Athenský, když zatměním slunce vojáci byvše postrašeni na útěk pomýšleli, vyloživ jim toho příčinu, vojsko zadržel a jako vítěz z boje vyšel. Rovněž Cajus Sulpitius,¹⁾ když ve vojsku Lucia Paula pro zatmění měsíce, jakoby zázračně zmenšeného, vojínové na mysli se poděsili, ukázav přirozený toho důvod, myslí jejich upokojil. Dion Syrakusský, vypraviv se na potření násilnické vlády Dionysiovy, nedal se takovým případem zastrašiti, an bývav žákem Platonovým, hvězdářství byl znalý. Kdežto Niceas, přišed do Sicílie a témuž nedůvěřovav, strachem o překrásné vojsko Athenské přišel.

Budiž tedy hoch i do této nauky zasvěcen, bez níž ani básníkům plně nelze porozuměti. Vždy jest se však stříci, abychom k jedné nauce tak nepřilnuli, že bychom na druhé zapomínali; aniž na přírodní studia se vrhnouti, abychom naproti tomu úvah o věcech mravoučných zanedbávali a od povinností se odvraceli.

Tázal by se snad někdo, jakým způsobem jim se učiti, a lze-li je zároveň chlapci vypraviti a on je mohl chápati. Někteří toho popírají, ježto duch se mate a unavuje tolika naukami, směřujícími v různé strany. Avšak ti dobře neuvažují, na kolik stačí přirozenost lidského vtípu, která tak jest čilá a živá, že na všechny takřka strany hledí: a zajisté může činiti netoliko jedno, nýbrž užiti věcí mnohých, nejen téhož dne, ale i v téže době každého okamžiku svých sil vynakládá a touto rozmanitostí sama mysl se zotavuje, ba i vzpružuje. Kdož pak by nebyl unaven, když by celý den v jedné nauce jediným učitelem byl vyučován? Však změnou ožije duch, jako mírným vystřídáním pokrmů osvěží se žaludek. Rolníci zároveň pole, vinice, olivy, křoviny vzdělávají, a lukám, dobytku, drůbeži a jiným zvířátkům věnují péči. Proč by hoši v týž čas, neřku-li okamžik, různým naukám se neučili, an vtíp jejich mnohem jest chápavější nežli jinochů? Nechať tedy pečují ti, kdo tebe jakožto chlapce vedou, bys během dne různým mohl naslouchati učitelům, brzy grammatikou, brzy dialektikou, brzy jinou naukou se zabývati, nezapomínajíce na svém místě svým časem tělesných cvičení.

Co by chlapci bylo činiti a čeho se stříci. Různými těmito naukami byť sebe více rozum byl osvěcován, dokonce neukazuje se, co počestné, co hanebné, co spravedlivé, co nespravedlivé, co chtíti a čeho se varovati.

Znaky ctností jsou u básníků a řečníků jakož i dějepisců zastřeny a nikoli zřejmě vyjádřeny. Nad tyto věci výše jest vzlétnouti a k filosofii samé s celým úsilím se povznést, o níž jsme tobě učinili na počátku zmínku. Ale tu snad řekne některý z tvých soudruhů: Co činiš Eneáši? Když již hoch při naukách se potí, jichž jsi sedm prvé připomněl, co že tam se zase vracíme? Však ten neví, co znamená jméno filosof, jehož původcem pokládá se Pythagoras. Ježto totiž

¹⁾ C. S. Galba r. 168 před Kr. před bitvou u Pydny předpověděl vojsku zatmění měsíce.

před tím mužové dobří a učení nazýváni mudrci, on varuje se pýchy, filosofem se nazval, to jest milovníkem moudrosti, nechtěje mudrcem býti. Odtud vykládá se filosofie jakožto láska k moudrosti. Moudrost totiž neobsahuje toliko sedmero umění nahoře připomenutých, nýbrž známost všech božských a lidských věcí a příčin, v nichž tyto tři jsou obsaženy. Z kteréžto příčiny ne kdo sedmero svobodných umění pěstuje, nazývá se filosofem, ale část filosofie si osvojil. Filosofové s počátku pouze přirozené příčiny zkoumali, Thaleta Miletského následující, jenž prý prvý o věci mluvil. Následoval potom Sokrates, jenž moralnou filosofii přivolal s nebes. Z kteréžto příčiny se stalo, že filosofie ve dvě rozdělena jedna totiž zove se přírodní, druhá mravná. Přispěním pak důmyslu božského Platona uznáno třetí připojiti část, jež nazvána rozumová.

Avšak o mravech, jež z filosofie lze čerpati, až posud málo jsme pověděli. Pročež na konci knihy, ne však na konci studií hochu opět k mravné filosofii odkazujeme. Zajisté bezpečný tobě ukáže způsob, kterak uctívati božskou velebnost, kterak se chovati k rodičům, kterak k vznešeným dle rodu, kterak k cizincům, představeným, vojínům, přátelům, manželům, občanům, sedlákům, sluhům. Naučí tebe, slavný králi, povrhovati lakotou, jež má snahu po penězích, kteréž nižádný moudrý nikdy nehověl. Napomene tě k ženám zachovati cudnost, v lásce míti děti a příbuzné, nezuřiti, ctiti stáří, poslouchati zákonů, hněv potlačovati, ovládati chťiče, slitovávati se nad utlačenými a ubohými, udíleti zasloužilým odměnu, učiniti každému po právu, trestati škůdce, a což největší jest, při zdárných výsledcích štěstěny nedopustí rozpoutati tvou veselost. Aniž dopustí v nehodách zármutkem klesati, a ukáže tobě cestu, bys dobře žil a poddaným ku propěchu vládl. Proto nebudtež tyto věci před hochem tajeny, nýbrž jakmile záliba ku knihám se objeví, aby dány mu byly knihy lahodné a jasné, výmluvné a vybroušené, jako nahoře o mnohých jsme pověděli. K nimž lze připojiti Ciceronovy »Tuskulské rozpravy«, »o stáří«, »o přátelství« a cožkoli jest od něho psáno o mravech. Prospěšno bude pochopiti Seneku v mnohých »listech«, a Boëthia v »útěše filosofie.« Nepopírám, že kromě těch mnohé ještě lze nalézti spisy mužů učených, jež bezpečně hochům lze propůjčiti. Avšak na soudu učitelově vyžaduj, by znal spisy vybroušené a uhlazené a na slovo vzaté.

Že však tato část filosofie, kterou zovou ethickou, nižádného věku lidského života nezůstává bez povšimnutí, nýbrž jinochy řídí, muže i starce: máme za to, že po jisté částce jsme dostatečně ukázali, pokud by hochům ji bylo vykládati a z kterých míst vybírat. V jiných knihách, jak by věky samy vyžadovaly, přidá-li života Bůh, strůjce světa svrchovaný a tvůrce duše, sjednáno bude důtklivěji, ač nebudeme-li považovati za vhodnější, po tolika znamenitých spisovatelích, jež jsme tobě ku čtení naznačili, mlčeti raději, nežli co dodat. Ty však zatím, co tobě chlapci řečeno, by se tomu naučil, tak se cvič a učiti se snaž, aby bylo zjevno, že si jiných dílů tohoto spisku co nejvíce žádáš.

Buď zdrav!

Z Nového Města v měsíci únoru, roku 1450.

===== OBSAH: ===== =====

Předmluva.	3
Nejasnějšímu knížeti pánu Ladislavovi	6
○ přirozeném vtipu chlapčím a že přirozenost sama jest slepa bez učení	7
Že chlapce zvláště ve dvojím jest vzdělávati	8
Kterak pečovati o tělo a jak hochy živiti	9
Kterého pokrmu a nápoje mohou chlapci užiti	10
O nestřídmosti v jídle v některých zemích	11
Aby hoši nebyli v pití nestřídmi, a že nesluší jim vína si žádati	12
Kterak krotiti tělesné žádosti	13
Že nic není na zemi skvostnějšího, nic přednějšího nad osvícený rozum	13
Že studium filosofie jak vůbec, tak králům zvláště vidí se prospěšným	15
Které doby mají se hoši oddati učení	15
V čem zvláště bylo by vyučovati hochy křesťanské	15
S kterými hochy jest prospěšno obcovati	17
Kterak u hochů vzdělávati řeč	18
Kterých ozdob v řeči jest hochům znáti, a že jest se jim stříci hanebných řečí, jež kazívají dobré mravy	19
Aby chlapec paměť cvičil	19
Zde se doporučuje cvičení v grammatickém umění	20
Že grammatika má tři části základní	20
○ různém způsobu vyjádření a o časování a skloňování	22
○ barbarismech	23
Kterak a kdy vznikne chyba soloecismu	23
○ analogii	24
○ etymologii, která vystihuje původ slov	24
Které spisovatele bylo by napodobovati a u kterých bylo by hledati vzory	26
○ zvyku v mluvení a odvozování názvů	26
Že nikdo nenabude obratnosti v řeči, nepřechte-li bedlivě básníky, dějepisce a řečníky	27
Kterak v části Německa básně podceňují a bohosloví si váží	28
Že nelze ke všem básnickým výrokům mysl přikládati	29
Kterí spisovatelé a kteří básníci by od hochů měli býti čteni	30
Které řečníky bylo by čísti, a že Cicerona přede všemi	31
Že králům a knížatům jest cvičiti se v písmě	32
Kterak při psaní dbáti tvaru písma (a o pravopise)	33
Kterak souhlásky mohou býti zdvojeny a písmena změněna	34
Jak se mění písmena a odvozují se slova od skupin a předložek	35
○ příděchu	36
Že hochům jest se učiti rhetorice a dialektice	38
Zdali chlapce královské k umění hudebnímu jest připustiti	38
Zdali jinoši mají býti vyučováni v měřictví a počtech	39
Zdali hoch má hvězdářství býti vyučován a král zvláště	40
Co by chlapci bylo činiti a čeho se stříci	40

OPRAVY :

Strana	3	řádek	21	čti Chiemsee	Strana	21	řádek
»	4	»	3	vypust' r	»	»	»
»	»	»	11	čti Basilejském	»	»	»
»	»	»	43	čti dicta	»	22	»
»	5	»	9	(a jinde) Čes. a Uher.	»	»	»
»	»	»	15	vypust' A	»	23	»
»	»	»	27	čti grammaticae	»	»	»
»	»	»	35	čti jejž	»	»	»
»	6	»	2	(a jinde) Rakouskému	»	24	»
»	»	»	6	» Říše	»	»	»
»	»	»	14	» Římské	»	»	»
»	10	»	7	čti účastniti			
»	11	»	11	» jeřabí	»	25	»
»	»	»	34	» pitek a hodů	»	26	»
»	12	»	27	» přejděme	»	»	»
»	13	»	29	» více (místo : srdce)	»	»	»
»	15	»	41	» přikázani	»	»	»
»	18	»	41	» stráží	»	30	»
»	19	»	6	» aby se	»	31	»
»	»	»	12	» kostrbaté	»	32	»
»	»	»	24	» Hieronymus	»	33	»
»	»	»	»	» Protož mnohdy řeči	»	36	»
»	21	»	4	» Plato			

G G G G G G

- 16 čti **territus**
19 » **superfui**
20 » **subterfui**
11 » **napodobiti**
32 » **Messala**
5 » **exculcat**
7 » **že**
42 » **Ecl.**
3 » **tážeš-li se**
19 » **Iugurtha**
13 » *) **chyba tisku (vlastně paterna manu)**
26 » **průpověď**
22 » **těch slov, jež**
34 » **Menalphovi**
36 » **dělití**
44 » **diepristine**
2 » **vypravují,**
42 » **básník,**
4 » **Sallustia**
30 » **Opportunus**
28 » **pravý**